

д-р Пламен Атанасов Атанасов

Сигурност и комуникация

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на научна степен
„доктор на науките“
в научна област 9. Сигурност и отбрана
професионално направление 9.1. Национална сигурност

София • 2023

Дисертационният труд предлага концепция за взаимозависимостта между сигурността и характерното социално взаимодействие, което засяга всеки човек, реализира се в държавите и общества и достига до наддържавно ниво. Човешкото търсене и достигането на състояние което е в задоволителна близост до разбирането за сигурност, са представени като активност. Тя е производна на реагирането спрямо значимите промени в средата и в съществена степен се определя от специфичното комуникиране, което индивидите и социалните групи провеждат, за да се позиционират устойчиво в равновесието на динамично устроения свят.

В тази перспектива са изследвани обектно-предметни отнасяния на сложен комплекс от рационални и ирационални фактори във вид на интереси, предпочитания и намерения, които хората и социалните им системи комуникират и, доколкото е по техните сили и възможности, превръщат в инструментална активност (действие или бездействие).

Ключови метрики на дисертационния труд

Пълен обем на дисертацията	307 стр.	Брой на източниците (английски български, немски, руски езици)	377 бр.
Брой на таблиците	7 бр.	Брой на приложенията	4 бр. (8 стр.)
Брой на фигурите	15 бр.	Брой на включените публикации в труда	16 бр.

Представеният труд се състои от увод, пет (5) глави, заключение и четири (4) приложения. Включва: седем (7) таблици и петнадесет (15) фигури. Обхваща общо 307 страници. Библиографията включва 377 заглавия основно на английски, български, немски, руски езици¹.

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Работата е ориентирана в духа на разбирането, поддържано от Н. Луман² и други съвременни изследователи, че в света на човека са определящи не само структурата и участващите елементи, а и отношенията между тях, както и отношенията, в които влиза човекът.

Трудът е естествено продължение на собствени научни интереси и разработки относно причиняването и предотвратяването на колизии в социалното измерение посредством направляване на информационните потоци в съвременния (от 1990-та г. насам) свят. Разработката също така е ориентирана и към развитието на актуални тенденции в науката и практиката, които

¹ Подредбата е по азбучен ред.

² Луман Н. (1992). Почему необходима системная теория? (Перевод по немецкому оригиналу „Warum «Systemtheorie?“. Пер. с немецкого Н. А. Головин.) Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 03.06.2010. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2971>

обвързват материята на сигурността с всички социални сфери, т.е. с така наричаната „широка сигурност“.

Фокусът е насочен към обстоятелството, че съществена част от концепциите за сигурността през 21-ви век все по-изразено се проявяват като системно ориентирани. В тях държавата се разбира като основна единица за системата, а сигурността се представя в качеството на социална категория, поради което излиза от тесните рамки на военното дело, на вътрешния ред, на международната политика и др. Освен това изследванията в полето на сигурността придобиват подчертано интердисциплинарен характер, като засягат все по-гранични области между научните дисциплини и развиват все по-фундаментални прояви и в науката, и в практиката. Поради това привличат учени и експерти с все по-разнообразни знания и умения.

Ограничения и уточнения:

За избягване на двусмислие при решаването на поставената задача и на подзадачите в нея в настоящия труд са въведени следните ограничения:

1) Освен ако не са въведени други ограничения по отношение на времето: Като съвременен (съвремие) е разбиран светът след 1990-та година до днес – времето на защита на дисертационния труд (в началото на третото десетилетие на 21-ви век). Периодът е отворен и за годините след това, но с уточнението, че светът се развива и променя облика си;

2) В ракурса на отношенията: Под „социално“ е разбиран терминът, произлизащ от латинската дума *socialis* и означава „общ, обществен“. В настоящия труд е разбиран като присъщ и общ, но само за хората. Терминът не следва да се обвързва единствено и само със социологията или с обществото. Не следва да се отнася и към псевдо-социалната организация на активността (еусоциалността) на някои животински видове, каквито са мравките, пчелите и др.;

3) Освен ако не са въведени други ограничения: Под „комуникация“ е разбирана и изследвана единствено комуникацията, провеждана от човека.

4) По отношение на пространството: В представения труд думата „свят“ е разбирана в широкия смисъл не само на географски локации, но и на цивилизационно и психологическо измерения. Тълкуването се помещава в описанието, което прави Г. Фотев: *„Свят на български език се отнася като обем на понятието до обхвата на световното общество, но в същото време се употребява и за по-малки и по-големи локализирани човешки светове. [...] Но въпросът не е да се спори за думи“*³.

Обект и предмет на изследването

Обект на изследването в представения труд е материята на сигурността. Широкоизвестни факти са, че сигурността е неизменен елемент от позиционирането на човека в света, както и че хората се приспособяват активно

3 Фотев, Г. (2016). Човешката несигурност. София: Изток-Запад, с. 122.

към заобикалящата ги среда, като се съобразяват с нея, но и като я променят посредством съзнателното си действие или бездействие. Човекът обаче е социално същество и поне в посока на сигурността общуването с останалите, общуването с групата и между социалните групи е немислимо без комуникация. Така за предмет в представеното изследване е определена комуникацията, която хората, организирани в социални системи, провеждат помежду си и със заобикалящия ги свят. Системите между и в които се развива описаната активност, в дисертацията са наричани „системи в контекста на сигурността“. В съответствие с теоретичната база (Копенхагенска школа⁴, Д. Йончев⁵, Н. Слатински⁶ и др.), заложената в основата на представения труд, те (системите в контекста на сигурността) са определени така: основна единица е държавата и обществото в нея, в субсистемен план достигат до човешката индивидуалност, а в суперсистемен – до международни организации и съюзи.

За избора на показаното обектно-предметно отнасяне са налични основателни причини:

Една част от широко разпространените теории определят сигурността като състояние на устойчиво, но динамично равновесие (Д. Йончев, Н. Слатински и др.). Още от времето на Аристотел⁷ е известно, че състоянието е продукт на отношения и се описва поне в две измерения:

- на материалните участници в тези отношения и
- на процесите, които протичат по постигането на тези отношения и които ги поддържат в устойчивост спрямо страничните фактори.

Следователно, когато се изследва сигурността възниква необходимост от познаване на отношенията, в които влизат хората по повод своята сигурност. Това обаче изисква откриване на процес, който да е достатъчно интегративен, за да обхване всички социални сфери, в които се развива материята на сигурността, и в същото време да е толкова податлив на изследване, че да доведе до завършени резултати. В настоящия труд такъв конструкт е разпознат в лицето на човешката комуникация.

Според влиятелни днес теории тази комуникация е процес, който осигурява социалната взаимосвързаност, който по отношение на еволюцията е също толкова първичен, колкото и сигурността и също така стои в основата на човешките отношения (Н. Чомски⁸, Н. Луман⁹, С. Джонев¹⁰). С развитието на социалните отношения комуникирането между хората – във вида му на обмен и на разбиране на обменената информация – доминира сред активните фактори за

4 Копенхагенска школа – Бари Бузан, ОлеУивър и Джаап Де Уайлд (Buzan, Barry, Wæver, Ole & Wilde, Jaap de)

5 Йончев, Д. (2014). В търсене на сигурността. Сигурността в концепта на присъствието. София: Изток-Запад

6 Слатински, Николай (2011). Сигурността. Смисъл, същност, съдържание. София: Военно издателство.

7 Аристотел. Метафизика. Книга V. (Прев. Н. Гочев). София: Дива, 2017.

8 Chomsky, N. (1962). Syntactic Structures. 2th Ed. Berlin – New York: Mouton de Gruyter,

9 Луман Н. (1992). Почему необходима системная теория? (Перевод осуществлён по немецкому оригиналу рукописи под названием «Warum «Systemtheorie?»» предоставленному Н. Луманом. — Перевод с немецкого: Н. А. Головин.) Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 03.06.2010. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2971>

10 Джонев, Сава (1996). Социална психология. т. 2. Общуване. Личност. София: Софи-Р.

успешното функциониране на обществото (Н. Луман¹¹). Изследването разкрива, че въпросното доминиране се отнася и за системите, изградени в контекста на сигурност, както и че след 15-ти – 16-ти век зависимостта започва да се очертава особено ясно.

Изборът на комуникацията като подходящ инструмент за изследване на сигурността носи и друго предимство: Според концепции като тази на Н. Луман в комуникирането си хората не просто обменят каквато и да е информация, а поставят акцент върху своите интереси и предпочитания (Н. Луман)¹². В ракурса на представения дисертационен труд това предполага, че според комуникирането на интереси могат да се опишат не само процесите, протичащи и поддържащи сигурността, но и да бъдат изследвани и прогнозирани евентуални посоки в развитието на тези процеси. В този смисъл се очертава, че системите, разбрани в контекста на сигурността, могат и е удачно да бъдат описвани посредством обвързаната със сигурността комуникация, която протича в тях и в която те активно участват.

Цел:

Целта на представения дисертационен труд е не само да се привлече изследователски интерес към взаимната свързаност „сигурност–комуникация“, но и да се представи сложният механизъм, по който тя функционира. Да се представи той по такъв начин, че да се открият и инструментите за направляването му в измерението на социални конструкти, каквито са държавата и обществото.

Хипотеза (работна теза)

Върху основата на показаните обектно-предметни зависимости и в съответствие с поставената цел, е конструирана хипотезата на изследването в представения труд. Според нея:

Материята на сигурността, която хората реализират в ежедневието си или която се стремят да постигнат, в една съществена част се описва и изследва пълноценно посредством процеса на комуникация, който протича в посока на изграждащите сигурността отношения. От тука следва, че системите в контекста на сигурността се изследват и описват пълноценно в полето на комуникацията, която протича между елементите на тези системи, между тези системи и между тях (системите) и заобикалящия ги свят и която комуникация е фокусирана върху значимите промени, с които хората се сблъскват при активното си присъствие в света.

Проблем и актуалност:

Широко известно е, че след разпадането на двуполюсния модел Изток–

11 Луман, Н. (1995). Никлас Луман: Что такое коммуникация? (Пер. с немецкого и прим. Д. В. Озирченко. Перевод выполнен по изданию Luhmann N. Was ist Kommunikation/Information Philosophie Marz 1987. S. 4-16). Центр гуманитарных технологий, 20.02.2009. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2954>

12 Пак там

Запад през 1990–1991 г. и след разширяването на света в посока на киберпространството системите, изградени в контекста на сигурността, са поставени в нови, несрещани досега условия на промени и на интензивна комуникация. В така оформилата се среда се повишава ролята на информационното доминиране и на достъпа до знание относно протичащите промени. Това налага адаптиране на старите и/или създаване на нови модели за изследване на сигурността. Както се вижда от работната теза, със създаването на такъв модел се ангажира настоящият труд.

Описването на сигурността като предмет на комуникацията отвежда към съществен интердисциплинарен проблем и за науката, и за практиката, който обхваща редица фундаментални прояви. В този ракурс показаната по-горе работна теза засяга няколко проблемни измерения.

Първото е ориентирано по вектора на съмненията, че хората са в състояние обективно да описват и изучават света, в който живеят, и да разбират достатъчно рационално активността си в посока на постигането на сигурност. Основанията за такова съмнение произтичат от обстоятелството, че човекът е част от света и като част от цялото е трудно да създаде в мисленето си адекватна картина на реалността. В същото време хилядолетията на успешно активно приспособяване към заобикалящата среда показват, че хората, особено когато са обединени, видимо преодоляват тези съмнения и преодоляват промените, с които ги затруднява светът, благодарение на което индивидите от вида *Homo sapiens* не само оцеляват, но и активно развиват себе си и социалните агрегати, които създават.

Друго измерение се разкрива в посока на свързването на разбирането за сигурност с теоретичната база, която е налична след второто десетилетие на 21-ви век. Социалните системи непрекъснато се развиват (което е обследвано в следващите подраздели), поради което в днешните държави и общества в тях също се наблюдават изменения. За тези новости от края на 20-ти век насам се създават концепции, които значително обогатяват разбирането:

- за комуникация: Пример са теориите на Никлас Луман за социалните системи и за комуникацията,

- за социалните измерения на сигурността: Например концепциите на изследователите от Копенхагенската школа,

- за зависимостите в човешките социални системи, сред които попадат държавата и обществото: В контекста на сигурността, в тази посока интерес привличат и работите на български учени като Димитър Йончев, Николай Слатински, Георги Фотев и др.

Въпреки изброените постижения, когато фокусът от съмнения и новости се насочи към държавата и обществото в нея, поне според днес достъпните теоретични възгледи не може да се каже, че относно връзката „сигурност/комуникация“ е изградена пълноценна теоретична база. Пълноценна база която да служи в практиката както на хората, ангажирани с постигането и направляването на сигурност, така и на широк кръг специалисти, чиято работа

засяга сигурността (експерти в полето на сигурността, на стратегическото комуникиране, политолози, икономисти, експерти по обществена комуникация и т.н.). В тази посока се усеща литота¹³ относно теорията, според която се експлоатират мястото и ролята на връзката „сигурност/комуникация“ в новите условия. Недостатъчността проличава от немалкото неизвестни, предизвикани както от съмненията в способността на хората да изучават света и да се ориентират в промените от произтичащото, така и от активността, с която изследователи и практики търсят обяснение за случилото се през последните десетилетия, за разширяването на отношенията в посока на киберпространството, за щетите върху сигурността, причинени и причинявани от феномени като фалшивите новини, атомизацията на обществото и др.

Нерешаването на тези проблеми прави все по-трудно и в някои случаи невъзможно пренасянето в съвременната реалност, на познати от векове зависимости. Не позволява и пълноценното развитие и експлоатиране на нововъзникналите възможности в плана на интересите на държавата и на обществото в нея.

Задачи на изследването

В съответствие с работната теза и с основата цел на представения труд, както и в посока на представените проблемни измерения е определена задачата на научното изследване: Да се изработи ясна теоретична база за мястото и ролята на взаимосвързаността сигурност/комуникация в управлението и функционирането на съвременните системи, изградени в контекста на сигурността. Според взаимосвързаността сигурност/комуникация и произтичащите от тази взаимосвързаност отношения да се опише и изследва активността, с която хората и социалните им системи реализират действията си за постигане на сигурност.

Във връзка с това са формулирани и следните подзадачи:

1) на базата на съществуващи теоретични разработки да се разкрият спецификите на сигурността и на комуникацията, които са необходими за настоящото изследване. Паралелно с това да се разкрие еволюционният замисъл, заложен в социалното присъствие на сигурността и в обхвата на темата да се преодолее съществуващото теоретично многообразие в разбирането за комуникация;

2) да се изведат повтарящи се закономерности в начина, по който системите в контекста на сигурността комуникират и преодоляват значимите за сигурността промени. В случай, че не се открие такава зависимост, да се обоснове отсъствието ѝ, ако не – да се изработи Модел, който според вида на промяната и според особеностите на дискурса¹⁴ по приема ѝ, позволява

13 Литота – от гр. λιτότης – простота, недостатъчност, умереност (Вейсман А. Д. (1991). Гръцеско-руският словарь. Москва.: Гречко-латински кабинет Ю. А. Шичалина, 1991). В труда думата е разбрана като недостатъчност или недостиг на нещо съществено, а не като пренамаляване или смекчаване на недостатъци, каквато стилистична фигура съществува – бел. моя.

14 Дискурс (англ. – discourse, нем. – Diskurs) – терминът произлиза от лат. discursus – бягам насам-натам;

обясняване и прогнозиране на реакциите на системите, които хората изграждат в контекста на сигурността;

3) Създаденият Модел да се провери за съответствие със случващото се и през неговата (на модела) призма да се обяснят и прогнозираат съществени проблеми на сигурността в съвременното. В тази връзка да се изследват:

3.1) цензурата,

3.2) пропагандата и

3.3) информационното воюване

в качеството им на основни инструменти за намеса във взаимозависимостите „сигурност/комуникация“. Информационното воюване да се обвърже с неизвестните пред сигурността в нашето съвремие.

Използвани теоретични разработки

При избора на изследователски методи и процедури за доказването на така формулираната хипотеза (работна теза) е съобразено предимството, че под една или друга форма и във връзка с различни научни и практически сфери като военното дело, политическите отношения (идеята за международен ред), разузнаването (добиването на тайни за военната и комуникационната мощ на противника¹⁵), вътрешния ред (вкл. и здравеопазването¹⁶) и др., изследванията на сигурността имат дълга история и е създадена достатъчно голяма база от теоретични разработки, включително и у нас, която предполага прилагане на пространен научен поглед и прави възможно търсенето и доказването на релации, които до този етап са оставали в сянка за изследователите.

При решаването на поставената задача не може да не се усети влиянието на концепции като:

– Теорията¹⁷ на Никлас Луман¹⁸ за социалните системи и комуникацията;

– Теоремите на Курт Гьодел за непълнотата и тълкуването им в посока на ентропията и системите, към които принадлежи и в които живее човекът (Михаил Волкенщайн¹⁹);

– Разбирането, че системите в контекста на сигурността са социален конструкт (авторите от Копенхагенската школа – Бари Бузан, Оле Уивър и Джаап

побягвам; разпръсвам се. В науката за комуникацията и в други науки тълкуването не е хомогенно.

Дискурсът се разбира като реч и дискусия, които са свързани с широк кръг разсъждения

15 Предложението за такова формулиране принадлежи на Даниел Дефо и датира още от началото на 18-ти век (Петров, М. (1988). Публицистиката. История, специфика жанрове. София: ФОР ВМЕИ)

16 Още през 19-ти век по предложение на лекаря и учен Джон Сноу (John Snow, 1813 – 1858) в лондонския квартал Сохо е затворена чешма, за която се предполага, че водата е заразена с холера (Vinten-Johansen P. et al. (2003). Cholera, Chloroform, and the Science of Medicine: A Life of John Snow. Oxford University Press

17 В сравнение с точните науки, в изследването на социалните отношения и конструктите, свързани с тях, терминът „теория“ се използва в по-широк смисъл – бел. моя.

18 Луман, Н. (1995). Никлас Луман: Что такое коммуникация? (Пер. с немецкого и прим. Д. В. Озирченко. Перевод выполнен по изданию Luhmann N. Was ist Kommunikation/Information Philosophie Marz 1987. S. 4-16). Центр гуманитарных технологий, 20.02.2009. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2954>

19 Волькенщайн, М. К. (1986). *Энтропия и информация*. Москва: Наука.

Де Уайлд²⁰; Димитър Йончев²¹, Георги Фотев²², Николай Слатински²³ и др.), а социалните системи зависят не само структурата и участващите елементи, но и от отношенията между участниците (Никлас Луман, Насим Талеб²⁴ и др.);

– Виждането, че въпросите около сигурността не се ограничават в измеренията на военното дело и вътрешния ред;

– Идеите, според които човешкото поведение е плод на рационални, но едновременно с това и на ирационални фактори (Ейбрахам Маслоу²⁵, Сергей Рубинщайн²⁶ и др.);

– Възгледът, че цензурата, пропагандата и информационните войни са комуникационни феномени²⁷ (концепции за пропаганда – Гарет Джоует и Виктория О'Донъл²⁸, Чавдар Христов²⁹, Георги Карастоянов³⁰ и др.; за психологическо воюване – Пол Лайнбарджер³¹, Милан Михалик и Милош Марко³² и др.; за информационни войни – Георгий Почепцов³³, американското разбиране за обвързването с психологически и с информационни операции и др.).

Резултатът от представеното изследване разкрива, че колкото и да е затрудняващо за теоретизирането на човешката активност в сферата на сигурността, показаните концепции не само не могат да бъдат пренебрегнати, но и служат за оптимизиране на съвременното разбиране за сигурност с всички произтичащи за обществата и за държавите последици.

Изследователски подход

За реализиране на представения труд е приложен конвергентно-дивергентен³⁴ и системно ориентиран подход. Използвани са качествени и количествени (доколкото е възможно) методи. Подходът подчертано е феноменологичен – събира усещане, възприятие, представа и мисъл в единния

20 Buzan, Barry, Wæver, Ole & Wilde, Jaap de . (1998). *Security: a new framework for analysis*. Colorado, London: Lynne Rienner Publishers, Inc

21 Йончев, Д. (2014). В търсене на сигурността. Сигурността в концепта на присъствието. София: Изток-Запад

22 Фотев, Г. (2016). Човешката несигурност. София: Изток-Запад

23 Слатински, Николай (2011). Сигурността. Смисъл, същност, съдържание. София: Военно издателство.

24 Талеб, Н. (2011). *Черният лебед*. София: Инфо-ДАР; Талеб, Н. (2013). *Антикрехкост*. София: ИнфоДАР

25 Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.

26 Рубинштейн, С. (2002, [1946]). *Основы общей психологии* Санкт Петербург: Питер.

27 Феномен (гр. φαινόμενον – явление) – разбира се като странно, мащабно, уникално, необичайно или рядко явление.

28 Jowett, G. & O'Donnell, V. (2012) *Propaganda and persuasion*. SAGE Publications, Inc.

29 Христов, Ч. (2014). *Войната на идеите*. София: СУ Св. Кл. Охридски.

30 Карастоянов, Г. (2012). *Психология на преднамереното влияние*. София: Изток-Запад

31 Лайнбарджер, П. (1962). *Психологическая война*. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР.

32 Михалик, М. & Марко, М. (1971). *Психологическата война и чехословашкият експеримент*. София: Изд. На БКП.

33 Почепцов Г. Г. (2000). *Информационные войны*. Москва: Рефл-бук, К.: Ваклер.

34 Конвергентно-дивергентният подход включва: 1) разбиране на проблема като интердисциплинарен по отношение на научните области, 2) генериране на знание в посока на различни науки (конвергентен подход) и 3) непрекъснато добавяне към съдържателната база, на генерирано от други научни области знание (дивергентен подход) (Петев, Тодор (2008). *Комуникационната спирала - трансформации и конфликти*. София: Аскони издат, с. 13).

конструкт на феномена и обвързва смисъла на този конструкт със съзнанието³⁵. Изразява се в изследване (анализ, сравнение и синтез) на взаимното отнасяне на различните страни в известни примери от историята и от човешкото ежедневие. Фактите са представени по достъпни явни документи на различни институции, по публикуваното в съществуващи теоретични разработки на утвърдени автори (напр. на Х. Кисинджър) и по публично достъпна информация в медиите, като са използвани авторитетни източници и сравняване за достоверност.

В рамката на подхода се използвани методи на анализ, сравняване и синтез, които обхващат:

– преглед на съществуващи теоретични разработки (съгласно поставените ограничения – вж. по-горе);

– емпирично изследване върху: броя на заглавия на научни трудове, съдържащи термина „пропаганда“, публикувани в авторитетната база „Публонс“ (Publons); върху обема на годишните доклади на Организацията на обединените нации от 1960-та г. насам; върху публикувани изказвания в популярния у нас форум „БГМама“ относно пандемията, причинена от вируса SARS – CoV – 2 (Ковид 19) и др.

– вторичен анализ и логически сравнения на разказа (наратива) по известни исторически събития;

– логическо описание на примери и изследване на казуси;

– други.

Възможни затруднения:

При решаването на предметната задача и подзадачите като съществени са очертани следните затруднения:

1) Твърде дългото цивилизационно присъствие и на сигурността, и на комуникацията в човешкото ежедневие. Поради тази иманентност двата конструкта не винаги се забелязват в ежедневните отношения между хората и между хората и света;

2) Термините „сигурност“ и „комуникация“ се тълкуват и прилагат нехомогенно, което дава основание за отчитане на наличието на концептуален хаос, поне в теорията на комуникацията (В. Бондигов³⁶);

3) Съвременният, демократично настроен човек приема трудно, че комуникационни активности като цензурата, пропагандата и информационните войни са рационални и поне на този етап от цивилизационното развитие – необходими. Това внася специфична негативна конотация и нерядко изкривява публично достъпните съобщения.

Постигнати резултати и публичността им

Трудът е естествено продължение на собствени научни интереси и

35 Канке, В. А. (2008). Основы философии. Москва: Логос, с 73.

36 Бондигов, В. (2015) Комуникацията – общ поглед. В: Чакалов, Б., Бондигов, В. (2015). Методи за изследване на масовата комуникация. Към методологията на социалните изследвания. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

разработки относно причиняването и предотвратяването на колизии в социалното измерение чрез направляване на информационните потоци в съвременния свят. Разработката също така е ориентирана и към развитието на актуални тенденции в науката и практиката, които обвързват материята на сигурността със социалните сфери. Поради тези две обстоятелства постигнатите резултати са публикувани в различни списания и сборници и са обсъждани с учени и изследователи от областите на сигурността и на обществената комуникация на не един научни форуми у нас и в чужбина. Макар и понякога да остава в сянка, приносът на тези обсъждания не е единствено в осигуряването на публичност на представените в дисертационния труд резултати, а е и съществен за насърчаването към разработване на труда.

В дисертацията е доказано, че с времето взаимосвързаността сигурност/комуникация се проявява все по-интензивно и по-многоизмерно – сигурността „се разширява“, а комуникацията става по-разнообразна по обхват и по изразни възможности. От една страна показаното развитие привлича научен интерес и придава актуалност на представения труд, а от друга – генерираното вече знание прави изпълнима основната задача. Така в дисертацията са постигнати резултати, които подкрепят издигнатата хипотеза и достигат основната цел.

Получените резултати показват, че системите в контекста на сигурността са социални системи, в които комуникирането между субекта и обекта на управление и комуникирането вътре в общността (обществото), включително и специфичното комуникиране през медиите, са определящи за индивидуалността, за визията, за мисията и за присъщата активност на дадената система на сигурност (гл. I). В активността на държавите и на обществата в тях се проявяват повтарящи се зависимости, които са функционално производни на значимите промени в света и които зависимости с времето обогатяват своя образ, стават все по-многопластови и разнообразни. (гл. II) Достига се съвременната ситуация, в която съществуващите резултати изискват преосмисляне в контекста на сигурността (гл. III, IV и V).

В представения дисертационен труд е развито виждането, че комуникацията служи на хората, за да разбират света. Правят това, като комуникират различията между системата на света, която наблюдават, и някаква системата на света в минал или предстоящ етап, която създават в своите мисли. Така се очертава, че сигурността се описва като предмет на комуникацията и то предимно на комуникацията, съсредоточена около дискурса за откриване и прием³⁷ на промяната. В посока на преодоляването на значими промени и на знанието, което се използва и се генерира от този опит, е синтезиран оригинален Модел (гл. II). Моделът е проверен, като в неговите рамки са поставени и са потвърдени обясненията на известни исторически факти,

37 Думата „прием“ тука и навсякъде в труда е разбрана в по-широкия смисъл на откриване, изследване, преценяване и активност. Думата „възприемане“ е избягвана, за да не се допуска объркване с психологическия термин „възприятие“ – бел. моя.

определящи за политическия ред в света през последните 5 века. Освен това през призмата на Модела са изследвани и доказали се като проблеми области от отношенията в и между съвременните системи на сигурност.

2. Структура на дисертационния труд

Трудът е организиран в пет глави, съобразно формулираните подзадачи.

Глава I: Сигурността и комуникацията

В първата глава се решава първата от поставените подзадачи. В контекста на заложените в дисертационния труд опорни точки, че става дума за устойчиво и динамично състояние на специфично равновесие, което за човека е придобило смисъла на социална категория, се анализират произходът, същността и отнасянето на хората към разбирането за сигурност. Основната задача се решава не толкова в измерението на отделната личност, колкото в ракурса, насочен към обществения прием на понятието, поместен в рамките на сложните отношения на свободи и ограничения, върху които се градят обществените договорености, действащи в държавата, в междудържавното и в над-държавното отнасяне.

Понятието сигурност се въвежда през призмата на приспособяването на човешкия вид към света и в паралел с развитието на социалността. Акцентира се, че хората не оцеляват в света, а се приспособяват към него и сигурността, както и социалността са едни от активните фактори за това. Подчертава се, че сигурността съществува и притежава смисъл единствено за човека (Д. Йончев)³⁸. Извежда се производност между материята на сигурността и предизвикателствата, заплахите и рисковете: Предизвикателствата се дефинират като съчетание от изпитание и неизбежно решение и като потенциал, който отвежда към нежелано за системата развитие (Д. Йончев)³⁹; Заплахата – като ясно очертана перспектива в близкото бъдеще да се случи негативна промяна (М. Нинов)⁴⁰; Рискът – като очакването (вероятността) за успех/неуспех на предприетата реакция срещу дадена заплаха (Б. Градинаров)⁴¹.

Прави се паралел между сигурността и социалността, като под социалност се разбират единствено сложните отношения, които възникват между хората и водят до синергичност в човешките общности. Достига се до определящия възглед, че активността към сигурност изглежда като рационално обусловена поради това, че е целенасочена към постигането на специфично равновесие, но тя зависи и от човешкото поведение. То обаче е колкото рационално, толкова и ирационално⁴² и посредством човешката активност тази ирационалност се пренася в материята на сигурността, която хората реализират в ежедневието си.

38 Йончев, Д. (2014). В търсене на сигурността. Сигурност в концепцията на присъствието. София: Изток-Запад, с. 247–248.

39 Йончев, Д. (2014). В търсене на сигурността. Сигурност в концепцията на присъствието. София: Изток-Запад

40 Нинов, М. (2020). Разузнаване и странознание. София: ВА „Г. С. Раковски“

41 Градинаров, Б. (2020). Риск и антирискови стратегии. София: Балкански институт за стратегически прогнози и управление на риска, с. 10.

42 Карастоянов, Г. (2012). Психология на преднамереното влияние. София: Изток-Запад, с. 41.

Отчита се, че и в системите, изградени в контекста на сигурността, остава ключовото съмнение, породено от Теоремите на Курт Гьодел, че човекът е в състояние да наблюдава и изследва с достатъчна обективност системата на света, част от който е и самият човек. Поради това е предложен и аргументиран модел, според който хората преодоляват това съмнение, и то в достатъчни за практиката граници, като правят сравнение между системата на реалността в конкретния миг на наблюдение и образ на същата система в някакъв минал и известен период или образ на същата система в някакъв бъдещ, но предвиден, т.е. виртуално известен миг. Отчита се също, че предложението на Н. Луман за наблюдение на наблюдението и за втората ръка реалност, която създават масмедииите⁴³, в известна степен преодолява затруднението и поради това представянето на отношенията в системите, изградени в контекста на сигурността, като предмет на комуникацията е удачен подход.

По отношение на света и на активността, с която човекът се приспособява към него и го променя⁴⁴, се поставя и акцент, че сигурността е синкретична. Синкретична в смисъла, че може да бъде разделена и да се изследват само един или няколко ракурса от нея (напр. в посока на икономиката или на енергетиката), но това разделяне няма да доведе до изчерпателен и пълноценно работещ резултат, освен ако този резултат не бъде съобразен и отнесен към цялото, което образуват останалите елементи в системата.

Понятието „сигурност“ е изяснено и в духа на Аристотеловото разбиране, че нещата в света съществуват поради наличието на изначални причини. Те включват: 1) усията – същността на състоянието, която е абстрактна и непостижима в абсолютна пълнота; 2) материята – осезаемия вид на това състояние; 3) движение или динамика, които поддържат това състояние и 4) блага, които поражда състоянието и поради което то е интересно за хората, а те отчитат неговото съществуване или го създават и най-вече – поддържат.⁴⁵ В този ракурс състоянието се определя според Аристотеловите думи, че то *„е някаква дейност на имащото и иманото, като някакво действие или движение. Защото когато едното прави, а другото бива правено, има правене, което се случва между тях“*⁴⁶. Подчертава се, че първата от изначалните причини (абсолютната същност) не е съвсем подвластна на хората и хората избягват това „несъвършенство“, като поддържат материята на състоянието сигурност не в застинал фокус, а в граници около абсолютното състояние, които граници са с такъв обхват, че състоянието е разпознаваемо.

Също в съответствие с Аристотеловото учение се акцентира, че състоянието е комплекс от участници, изпаднали в определени отношения, и от процеси, които протичат при тези отношения. В тази посока се достига изводът, че хората не се сблъскват толкова с абстрактността на понятието „сигурност“;

43 Луман, Н. (2005). Реальность массмедиа (пер. с нем. Ю. Антоновского). Москва: Практис, с. 188. В:

Пейчева, Д. (2013). Масмедийното въздействие. Благоевград: Ун.И „Св. Неофит Рилски“, с. 205.

44 Рубинштейн, С. (2002, [1946]). Основы общей психологии. Санкт Петербург: Питер, с. 81.

45 Аристотел. (2017). Метафизика I–III и X–XIV. Книга V (Делта). (Прев. Н. Гочев). София: Дива.

46 Аристотел. (2017). Метафизика I–III и X–XIV. Книга V (Делта). (Прев. Н. Гочев). София: Дива.

колкото с материята на сигурността. Поради това и с оглед на потребностите на предметната задача, материята на сигурността се разделя на:

– идеална сигурност, която е същността на понятието и не може да бъде реализирана напълно в битието;

– търсена сигурност, която представлява визията (разбирането към мига), която човекът и неговите социални обединения изработват в социалната си перцепция и която се стремят да реализират в ежедневието си и

– постигната сигурност, която включва както онази част от търсената сигурност, която е реализирана на практика, така и деформациите при това постигане, както и проявата на непредвидени в търсената сигурност фактори.

След съобразяване с актуални днес изследователски тенденции, каквито са тези на авторите от Копенхагенската школа (Б. Бузан и кол.), Н. Слатински, Д. Йончев, Б. Градинаров и други, се прилага системен подход за разкриване на сигурността и се въвежда конструктът „система, изградена в контекста на сигурността“. Вложеното разбиране е, че тези системи са вид социални системи, с основна единица държавата и обществото в нея, които в субсистемен план достигат до индивидуалността, а в суперсистемен – до международни организации. В сложното и единно цяло на тези системи протича дискурсът по отчитане на значимата промяна и по организиране на инструменталното действие за отговор в посока на запазване или развиване на търсената и на постигнатата сигурност. Като критерий за наличието и съществуването на такава система се въвежда поддържането на постигнатата сигурност в граници (прагове), поносими и адекватни на изискванията и потребностите на човека и човешките обединения (социални групи, общество, държава и др.). Държавата се определя като суверенна организация и като едно от най-сложните човешки обединения, което, според „Доктрината за трите елемента“ на Г. Елинек и решенията от Конференцията в Монтевидео от 1933 година, се отличава с: 1) постоянно население; 2) определена територия; 3) собствено правителство и 4) възможност за встъпване в отношения с други държави.⁴⁷ Формите на власт в съвременните държави се представят според доктрината на Монтескьо: 1) законодателна власт; 2) изпълнителна власт и 3) съдебна власт.⁴⁸ Акцентира се в посоката, че видовете власт следва не да са разделени, а да са независими една от друга, като останат обединени в рамките на държавата, на публичността и да упражняват помежду си взаимен контрол.⁴⁹

Извежда се и вътрешната структура на системата, изградена в контекста на сигурност, като се указва необходимото условие за наличие на субект на управление (този, който управлява) и обект на управление в тази система (този, който е управляван). В такава посока се отчита и аргументира възможността за проява на амбиции за управление от външен, наддържавен субект за системата. Пример за такъв е представен посредством поведението на католическата

47 Автономов, А. С., В. А. Попов. Государство. В: Большая российская энциклопедия. <https://bigenc.ru/ethnology/text/2373590>

48 Монтескьо, Ш. (1984). За духа на законите. София: Наука и изкуство.

49 Пак там

църква през време на Средновековието, когато тя се намесва грубо в делата на отделните държави и в редица отношения ги подчинява на своите интереси.

По повод прилагането на системен подход се предлага оригинално виждане за преодоляването на произтичащите от Теоремите на Курт Гьодел съмнения, че човекът не разполага с възможност сам да наблюдава собствените си системи. Предложението е, че хората преодоляват затруднението от собственото си участие, като прилагат абстрактното си мислене. Те се водят от разликата между системата, която наблюдават, т.е. системата на реалността, и мисловен (абстрактен) образ на същата система, но в известен миг от миналото или в предвиден миг от бъдещето.

В раздела се изследва и понятието комуникация, като се конкретизира разбирането, което в рамките на поставените в труда ограничения обхваща единствено сферите, в които участват човекът и обществото. Комуникацията се разкрива като активният фактор, който определя „картината“ в главата на човека, която картина стои между него и света⁵⁰ и видимо е определяща за изработването на търсената сигурност, както и за координирането на действията, чрез които се реализира и поддържа постигнатата сигурност.

Според използваните теоретични разработки се потвърждава виждането, че около разбирането за комуникация цари теоретичен хаос⁵¹, който не подминава дори и така ограниченото разбиране за комуникация в настоящия труд. В него конструктът се дефинира и като процес⁵², и като влияние⁵³, и като обмен на сигнали⁵⁴, информация и знание. Въпреки теоретичния хаос, в представения труд се акцентира, че комуникацията е едновременно и „последница от“, и „импулс за“ човешките отношения⁵⁵, включително и за тези, върху които се основава сигурността.

Приема се, че в използваните теоретични разработки се намират релевантни на задачата в настоящия труд определения за функциите на комуникацията. Като такава се указва предложението на Харолд Ласуел, според което комуникацията служи за: организиране на общността (групата); за наблюдаване и активно отразяване на промените, за пренасяне на наученото през годините и за запазване в родовата памет на поколенията⁵⁶. Отчита се и

50 Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace and Company, p. 29.

51 Бондиков, В. (2015) Комуникацията – общ поглед. В: Чакалов, Б., Бондиков, В. (2015). *Методи за изследване на масовата комуникация. Към методологията на социалните изследвания*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 15.

52 Малецке, Г. (1994). *Психология на масовата комуникация*. София, с. 16. По: Бондиков, В. (2015) *Комуникацията – общ поглед*. В: Чакалов, Б., Бондиков, В. (2015). *Методи за изследване на масовата комуникация. Към методологията на социалните изследвания*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 16

53 Пак там

54 Кършакова, Р. (2002). *Основи на комуникацията*. Русе, с. 6. По: Бондиков, В. (2015) *Комуникацията – общ поглед*. В: Чакалов, Б., Бондиков, В. (2015). *Методи за изследване на масовата комуникация. Към методологията на социалните изследвания*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 16

55 Вацлавик, Пол, Джавет Бивин Бавелас, Дон Д. Джаксън (2018). *Прагматика на човешките отношения* (прев. Людмила Андреева). София: Изток-Запад, с. 58.

56 Ласуел, Харолд (1992, 1948). *Структура и функция на комуникацията в обществото*. В: Бобчев, Р.

допълнението от Чарлз Райт Милс, че комуникацията служи и за развлечение⁵⁷.

Акцентира се, че комуникацията се обвързва с обмена на информация и с генерирането на знание, но информация и комуникация не са еквивалентни понятия.

Освен към разбирането, че в рамките на публичността хората хомогенизират инструменталното си действие като споделят, обсъждат и постигат консенсус по значимите въпроси⁵⁸, вниманието се насочва и към концепцията на Н. Луман, че комуникацията се реализира в селекциите: информация – съобщаване – разбиране. Акцент се поставя върху Лумановия възглед, че хората предпочитат да комуникират не толкова фактите, колкото за своите интереси и предпочитания⁵⁹. В труда това обстоятелство, както и особеността, че информацията не е знание, по отношение на човека се определят като ирационални фактори и присъствието им се извежда като съществено за отношенията, върху които се гради сигурността.

В посока на сигурността се представят и някои авторитетни модели за комуникационните пътища и за достигането на посланията до акцепторите. Подборът включва: Класически модел на Аристотел за комуникацията (за аудиторията и убеждаването)⁶⁰; Модел на Харолд Ласуел (за съдържанието на посланията)⁶¹; Модел на Клод Шенън и Уорън Уийвър (за канала, шумовете и грешките при преноса на съобщения)⁶² и Обобщен модел за комуникиране, където акцентът се поставя върху ролята на обратната връзка. В полето на комуникацията се извежда и универсалното качество „конкурентност“, което се дължи на социалната същност⁶³ на човека и остава като постоянно в определящите за сигурността отношения.

Взаимозависимостите между сигурността и комуникацията се изследват и в посока на социалната категоричност. Относно сигурността се използва ракурсът, зададен в трудовете на Б. Бузан и кол. ⁶⁴, Д. Йончев⁶⁵, Г. Фотев⁶⁶ и Н. Слатински⁶⁷ и др. Поради нехомогенността в съответните термини обаче се уточняват основни разбирания като тези за общество (Фердинанд Тьониес⁶⁸ и

(съставител) (1992). Комуникацията. София: ФЖМК, с. 9-21.

57 Петев, Т. (2004). Теории за масовата комуникация. София: СУ „Св. Кл. Охридски“, с. 44.

58 Хабермас, Ю. (1999). Философия на езика и социалната теория. Красимир Стоянов (съст.). София: ЛИК.

59 Луман, Н. (1995). Никлас Луман: Что такое коммуникация? (Пер. с немецкого и прим. Д. В. Озирченко. по изданию Luhmann N. Was ist Kommunikation/Information Philosophie Marz 1987. S. 4-16.). Центр гуманитарных технологий, 20.02.2009. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2954>

60 Аристотель. (1978). Риторика. Книга II. (Перевод Н. Платоновой). Античные риторика. Москва

61 Пейчева, Д. (2013). Масмедийното въздействие. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 54.

62 Shannon, C. E., W. Weaver (1949). The mathematical theory of communication. Urbana, IL: University of Illinois.

63 Джонев, Сава (1996). Социална психология. т. 2. Общуване. Личност. София: Софи-Р.

64 Buzan, Barry, Weaver, Ole & Wilde, Jaap de . (1998). Security: a new framework for analysis. Colorado, London: Lynne Rienner Publishers, Inc

65 Йончев, Д. (2008). Равнища на сигурността. София, НБУ.

66 Фотев, Г. (2016). Човешката несигурност. София: Изток-Запад.

67 Слатински, Николай (2011). Сигурността. Смисъл, същност, съдържание. София: Военно издателство.

68 Tönnies, Ferdinand (1887). Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als Empirischer Culturformen. Leipzig: Fues's Verlag (R. Reisland).

др.), за елит (Макс Вебер и Милко Петров⁶⁹), за публичност (Юрген Хабермас⁷⁰), за обществено мнение (Уолтър Липман⁷¹ и др.) и за обществено доверие (Н. Луман⁷²).

Особено внимание се отделя на ролята, която диалогът между субекта и обекта на управление изпълнява в посока на управлението. Въвежда се категорията „говорители“. Те се представят като специфичен, най-древен и запазен до днес канал за комуникация между субекта и обекта на управление. Говорителите разпространяват посланията на властта, но и събират сведения за това как тези послания се приемат от масите, както и за инициативи на масите, останали извън ползрението на субекта на управление. Уточнява се, че говорителите изпълняват и демпферна роля, като при неудачни решения смекчават натиска върху властта, поемайки вината върху себе си и така се избягват сблъсъци и насилие. Отличителна черта на говорителите е, че те събират сведения, които хората споделят доброволно.

В посока на отношенията субект/обект на управление и влиянието на публичната комуникация се изследват особени явления, каквото описва моделът „Спирала на мълчанието“, развит от Елизабет фон Нойел-Нойман⁷³. Акцентира се върху извода, че натискът на говорителите следва да е премерен и те не са всесилни, тъй като в противен случай сред масите започват да текат „незабележими“ конформни процеси и се достигат резултати, противоположни на очакваните.

Медиите се разкриват в ролята на особено мощен и специфичен говорител, с особена роля в системите, изградени в контекста на сигурност. Тезисът се илюстрира с помощта на две концепции:

– Концепцията на Фред Сибърт (Fred Siebert), Теодор Питърсън (Theodore Peterson) и Уилбър Шрам (Wilbur Schramm), известна като „Четири теории за печата“.⁷⁴ Тя включва четири модела на медийни отношения в държавата: авторитарен (медиите отразяват само случващото се в кралския двор); либертариански (медиите са абсолютно независими и пишат каквото преценят сами); социално-отговорна (медиите поддържат държавата, обществото и политическия ред) и съветска-комунистическа (медиите са абсолютно независими и сами защитават държавата, политическия ред и обществото, но тези медии (в бившите социалистически държави) обслужват перфектно само една малка част от обществото – партийната номенклатура)⁷⁵;

– Теорията за гражданска журналистика, в която медиите се приемат за

69 Петров, Милко (2005). Персоналният имидж. София: Университетско издателство Св. Кл. Охридски.

70 Хабермас, Ю. (1999) Структурните изменения на публичността. София: Център за изследване на демокрацията и Университетско издателство Св. Кл. Охридски.

71 Липман, Уолтър. (2001). Общественото мнение, ЛИК, София, 2001.

72 Luhmann, N. (1968). Vertrauen ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität. Stuttgart: F. Enke

73 Noelle-Neumann, E.: Die Schweigespirale. Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut. Langen-Müller, München 1980

74 Siebert, F., Peterson, T. & Schramm, W. (1956). Four Theories of the press. Urbana.

75 Димитров, Г., Г. (1988). Критика на буржоазните теории и практика на журналистиката. София: СУ „Кл. Охридски“, с. 53.

трибуна, където се срещат в своите инициативи, предложения и критики обществото и властта⁷⁶. Отбелязва се, че без трибуната на медиите системите, изградени в контекста на сигурност, няма как да функционират пълноценно в съвременните условия.

В края на раздела се обобщава, че отношенията са определящи за облика (визията) и активността на системата на сигурност, поради което изследването на тези отношения и по-точно на съпътстващото ги комуникиране разкрива цялата система. Така не само се уточнява разбирането за сигурност и за комуникация и се извеждат съответните специфики (първата подзадача в труда), но и достигането до тях се обвързва с решаване на съмненията, че човекът е в състояние обективно да наблюдава и изследва системите, в които участва. В резултат на постигнатото се очертава перспектива за по-нататъшно изследване на въпросите на сигурността в рамките на предметната задача.

Глава II: Сигурността, значимите промени и критичният дискурс по приспособяване на системите

Тази част от изследването в представената дисертация е обвързана със съществена част от известните възгледи във философията, според които човекът усвоява света според „*феноменологичната работа на своето съзнание (Гуслер и други феноменолози)*“⁷⁷, чрез езика и чрез преживяванията си.⁷⁸

Критичният поглед, в който изброените възгледи се съвместяват с показаната в гл. I специфика, че сигурността притежава смисъл единствено за човека, отвежда до умозаключението за наличие на обвързаност по оста от зависимости:

сигурност > човек < комуникация.

Освен това показва, че съществена част от тези зависимости преминават през обмена на съобщения (информация) и през начина, по който хората възприемат света и споразумяват (хомогенизират) това разбиране в полето на своята социална система

Показаното отвежда към конструктивисткото виждане (Мишел Фуко и др.), че заплахата е речеви акт (speech act)⁷⁹, т.е. че откриването и разбирането на заплахата е въпрос на комуникация. В тази посока са известни различни теоретични разработки, ориентирани предимно в посока на кризите – събития, които се свързват със заплахата и последиците от реализирането на тези заплахата върху засегнатата система⁸⁰. Показаната посока се съобразява като съществена за изследването в представения дисертационен труд и акцентът се поставя върху рязкото нарастване на броя на обменените в публичността съобщения относно случващото се при такива значими изменения, които попадат в

76 Ковач, Б., Т. Роуънстийл. (2007). Елементите на журналистиката. София: Слънце, с. 17.

77 Канке, В. А. (2008) Основы философии. Москва: Логос, с. 231.

78 Пак там.

79 Йончев, Д. (н.д.). Сигурност. Университетски речник – основни понятия. Общ списък на понятия [електронен ресурс]. НБУ. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtq/sigurnost>.

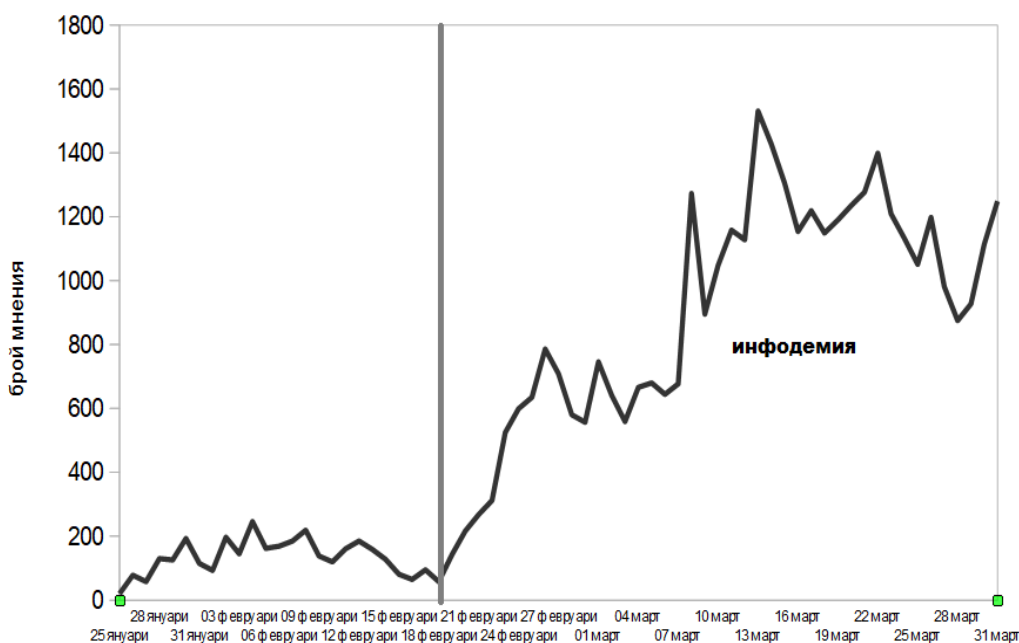
80 Атанасов, П. (2018)- Репутационните кризи онлайн. София: Авангард Прима, с. 34–37.

нежеланата (негативната) зона на предвидения или непредвиден риск. Илюстрация на въпросните явления се прави чрез позоваване на известни в теорията изследвания⁸¹ и посредством собствено проучване върху обмена на съобщения във Форума БГ–Мама, по-известен у нас като „Говорилника“, протекла в първите 69 дни, когато през 2020 г. светът научава за заплахата от вируса SARS – CoV – 2 (Ковид 19)⁸². В получения резултат се доказва емпирично възникването на т. нар. инфодемия, а в ракурса на настоящата дисертация като интересен фокус се открояват две обстоятелства:

1) интензифицирането на дискурса в обществото започва значително преди (ок. Месец и половина) достигането на вируса до българска територия и

2) преди формалното признаване на заплахата от институциите – в случая държавата ни и Световната здравна организация (СЗО).

Тези резултати подсказват, че „речевият акт“ (комуникацията, дискурсът, говоренето) може да послужи за ранно детектиране на на заплахи. Освен това разкриват, че в мисловното си отнасяне хората приемат заплахите като феномен, като някакво явление, което в конкретния си вид не се появява често и към което е естествено хората да се приспособят на базата на натрупания опит и знанието за явления от същия или сходен вид. Резултатът се представя на следната графика:

Фиг. 1: Динамика на изказванията в „БГМама“ от началото на пандемията от

81 Христов, Ч. (2011). Измерване на кризи. В: *Годишник СУ „Св. Климент Охридски“*. Факултет журналистика и масова комуникация. Т.17 (за 2010). София.

82 Форумът е избран не само защото е онлайн и защото е популярен, а защото в него пишат не само настоящи и бъдещи майки, но и бащи, баби, дадовци и т.н. Очакването, което се потвърди от контекста на постовете, е, че поради специфичната се родителска загриженост, участниците проявяват особено висока комуникативна активност по темата – бел. моя.

вируса SARS – CoV – 2 (собствена графика)⁸³. Броят на изследваните коментари е $N=43323$; а стандартното статистическо отклонение – $s=10019.69$.

Отчита се, че така показаното конструктивистко виждане, че заплахата е „речеви акт“, отвежда към две взаимосвързани допускания, според които:

– причина за насочване на диалога към нов фокус е наличието на някаква промяна, поради която единият (човек, социална група, общество, държава) не е съгласен с другия⁸⁴ и

– при формирането на облика на търсената сигурност и в активността за практическото му реализиране се проявяват повтарящи се зависимости, връзката между които е определяща за управляемостта на този диалог.

Достига се до следствието, че може да се излезе извън вътрешния свят на индивида и в общия дискурс, свързан с организирането и направляването на активността за постигане на сигурност, може да се обособи специфично поле на комуникация, което обхваща в достатъчно задоволителна самостоятелност начина, по който системите организират своето приспособяване към промените. Нещо повече, в контекста на сигурността по-задълбоченият поглед, който отчита специфичната активност на човешкото приспособяване към света, показва, че то не е нищо по-различно от откриване, разбиране и преодоляване на промени. Ретроспективният поглед в посока на еволюцията разкрива и че хората са се научили да експлоатират промяната в свой интерес. Те не само следят за промени, а и се справят с тях, като предварително създават или се стремят да създадат условия, така че определени промени да протекат (да се случат).

За да не се появят двусмислие и неопределеност, в труда се уточнява, че става дума за значими промени и се предлага работна дефиниция, според която: Значимата промяната е изменение, смяна на стойностите на някакъв параметър или група параметри, което изменение става или в действителността, или в мислите на хората, но във всички случаи ангажира човешката когнитивност. Това ангажиране пренася промяната в света на човешкото мислене и тя (промяната) може и да не притежава материален образ.

Освен това значимите промени се разделят на: 1) естествени, настъпили без намесата на човека (например падането на метеорит); 2) предизвикани, които са следствие на човешката активност и 3) мними, които започват само на думи, но поради особеността, че у хората в най-висша степен е развита способността да се предизвика ответна реакция чрез комуникиране⁸⁵, т.е. чрез

83 Графиката е публикувана в Атанасов, П. (2021). Аномалии, промени и кризите в системите на сигурност. В: Сборник научни трудове от международна научна конференция „Кризи и конфликти – корелации и предизвикателства“, НБУ, т. 2 „Кризи и сигурност на национално ниво“. София: НБУ. 2021, с. 263-271.

84 Както приема Н. Луман, за да протече комуникация, е необходимо разногласие (вж. гл. I, т. 1.2.3 – Luhmann N. (1986). *Ökologische Kommunikation. Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, s. 266-269), а еволюцията се е „погрижила“ хората да са толкова различни помежду си, че почти е невероятно в мига на настъпването си една промяна да бъде изтълкувана еднакво от всички – бел. моя.

85 Fleur De, M. L. (1970). *Theories of Mass Communication*. N.Y.

думи, в последствие се превръщат в предизвикани промени;

Уточнява се, че хората реагират с активност и на трите вида промени (естествени⁸⁶, предизвикани и мними). Акцентира се, че мнимата промяна е мощен инструмент за налагане на интереси и предпочитания, т.е. за направляване на търсената сигурност и за последващото превръщане на тази търсена сигурност в постигната.

Във връзка със значимите промени се извеждат и работни определения, според които:

– изненадата е значима промяна, която настъпва внезапно и неочаквано за засегнатия;

– аномалията е не всяка значима промяна, а само онова стеснено възприемане за промяна, която системата приема за значима, но не може да изтълкува на мига поради липса на опит или на знание, или поради действието на други фактори.

В посоката на тези фактори реакциите на системата, изградена в контекста на сигурността, се обвързват във функционална зависимост от генерираното на базата на опита и достъпно за системата знание. Като определящ за знанието се очертава и афоризмът, приписван на английския учен, поет и критик от времето на Просвещението⁸⁷ д-р Самуел Джонсън (Samuel Johnson, 1709–1784):

*„Знанието е два вида. Или знаем нещо за предмета, или знаем къде можем да намерим сведения“.*⁸⁸

Въвежда се конструктът База собствено знание и се уточнява, че той е специфичен за всяка система, тъй като е обвързан с:

– колективно изповядваните ценности, разбирани като *„специфични маркери в Системата, свързани с нейните култура, памет, традиции и обичаи“*⁸⁹

– колективно натрупания опит и културната памет, разбрана като *„фолклор, празници, истории, песни, ритуали, церемонии, музейни експозиции, паметници, картини, карикатури, филми, телевизионни програми, интернет изображения и текстове“* (преводът мой)⁹⁰ Подчертава се, че колективната памет не е единствено опитът, а и онова, което системата „иска“ да бъде;

– социеталността, разбрана като фактор за идентичността и като

86 Стига обаче промените с естествен произход да са открити. Пример са ултравиолетовите лъчи. Те естествено присъстват в слънчевия спектър и хората се предпазват от тях, като притварят очите си при силна видима светлина. Когато обаче тези лъчи не са придружени от силна видима светлина, индивидът не реагира и последиците понякога са болезнени. Например ако се гледа в полето на заваряване на метали без предпазно стъкло – бел. моя.

87 Просвещението, такова каквото го разбират И. Кант (Wahlspruch) (Кант, И. (1984, [1784]). Отговор на въпроса „Що е просвещение?“. (прев. Д. Денков). сп. Философска мисъл, бр.12.) и М. Фуко се отнася за качествен скок в обществените отношения през 18 - ти век. (Фуко М. (1999). Что такое Просвещение? (Пер. с французского и примечания Н. Т. Пахарьян). Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. 1999. № 2. С. 132 – 149. <http://lit-prosv.niv.ru/lit-prosv/articles-all/fuko-chto-takoe-prosveschenie.htm>)

88 Folkenflik, R. (2021, December 9). Samuel Johnson. Encyclopædia Britannica.

<https://www.britannica.com/biography/Samuel-Johnson/The-Gentlemen-Magazine-and-early-publications>

89 Слатински, Н. (2011). Сигурността, същност, смисъл, съдържание. София: Военно издателство, с. 49.

90 O'Donnell, V. & Jowett, G. (2012) Propaganda and persuasion. SAGE Publications, Inc., p. 198.

„устойчивостта, в рамките на приемливи условия за еволюция на традиционните модели на език, култура, сдружаване, религиозна и национална идентичност и обичаи“⁹¹.

На базата на използвани теоретични разработки, каквито са теориите: на Никлър Луман за социалните системи и комуникирането им⁹² и възгледите на Насим Талеб за крехкостта на емпиричното знание в социалната сфера⁹³ и за „черните лебеди“⁹⁴, както и след съответните логически разсъждения се достига изводът, че значимата промяна винаги съдържа рисков характер, който при изненадата и аномалията е особено висок. Достига се и заключението, че при невъзможност на системата на сигурност да изтълкува аномалията възниква висока степен на заплахата. Заплахата се разрешава чрез деаномализиране, т.е. чрез превръщане на аномалията в значима промяна, която системата „знае“ как да преодолее.

На тази основа се извежда, че при среща със значима промяна системата на сигурност се изправя пред избор. Тези ситуации се уточняват като „ситуация на бифуркация“⁹⁵. Достига се до значимия извод, че както и при криза⁹⁶, възможните изходи от ситуация на бифуркация са четири: системата да се върне в старото си състояние; системата да премине в по-добро качествено състояние; системата да премине в по-лошо качествено състояние и системата да прекрати съществуването си.

Подчертава се, че за преодоляването на заплахата пред системата на сигурност са определящи ранното откриване на аномалии и намирането или изработването на знание за справяне с тях. В тази връзка активностите за преодоляване на ситуацията на бифуркация се свеждат до три възможности: справяне със собствено знание; справяне с несобствено знание и произвеждане на знание. Не се ли преодолее промяната с тези три действия (всяко едно от тях или във верижна последователност), е възможно да се стигне до летален край за системата⁹⁷.

Въвежда се и работно определение за неуправляема бифуркация – такава, в

91 Хънтингтън, С. (2005). *Кои сме ние? Предизвикателствата пред националната идентичност на Америка*. София: Обсидиан, с. 231. В: Слатински, Н. (2011). *Сигурността, същност, смисъл, съдържание*. София: Военно издателство, с. 50.

92 Luhmann N. (1986). *Ökologische Kommunikation. Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* — Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH

93 Талеб, Н. (2013). *Антикрехкост*. София: Инфо-ДАР.

94 Талеб, Н. (2011). *Черният лебед*. София: Инфо-ДАР.

95 Бифуркацията е разбрана като разчленяване на траекторията на развитие на системата на сигурност (доколкото може да се говори за траектория в геометричния смисъл), при което разчленяване системата тръгва по един от всички възможни пътища, независимо дали е разбрала ситуацията като точка на бифуркация и дали има възможност да избира – бел. моя.

96 Bentele, G. & Janke, K. (2008). *Krisenkommunikation als Vertrauensfrage*. In: Noltig, T. & Thiessen A. (Hrsg). *Krisenmanagement in der Mediengesellschaft*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften/ GWV Fachverlage GmbH, s. 112-132.

97 Историята показва някои изключения, но и те не са съвсем ясно обособени. Например през Първата световна война, през 1918 г. се разпада Австро-Унгарската империя. Не можем обаче да твърдим изчерпателно, че вътре в империята някой е разработвал и се е стремил към такава възможност, нито да кажем със сигурност, че краят е летален, тъй като след разпадането на географската карта се появяват нови самостоятелни системи, каквито са държавите Австрия, Унгария, Чехословакия и т.н. – бел. моя.

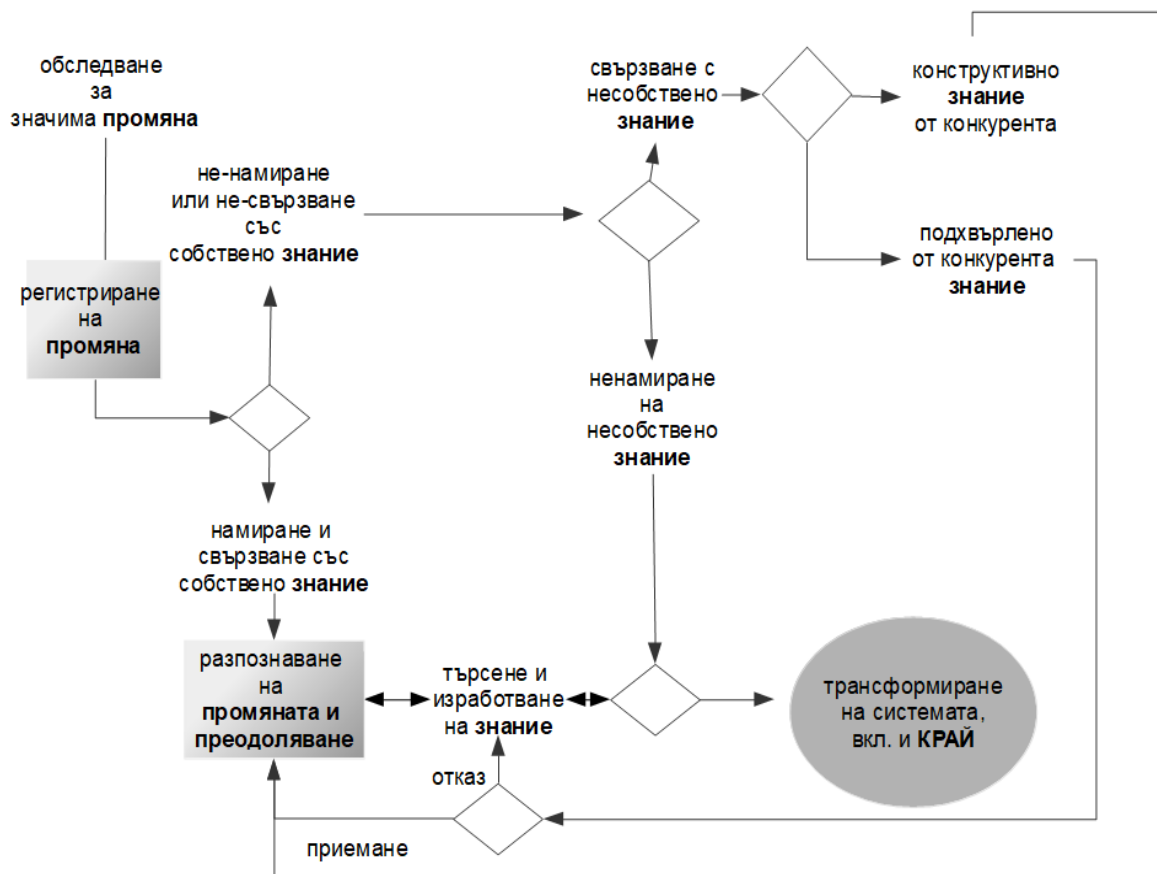
която изборът остава извън субекта на управление към съответния миг на деаномализирането.

Редом с типовете ситуации на бифуркация се изследват амбициите за прокарване на собствено и за предпазване от чуждо влияние. Достига се изводът, че този тип комуникационна активност е неизбежна, тъй като е производна на присъщата за социалните системи конкурентност.

На базата на достигнатите изводи се синтезира и предлага Модел за разрешаване на промените, които са значими за системата на сигурност (фиг. 2). При графичното му представяне отделните ситуации са свързани със стрелки, а миговете на избор (бифуркациите) са отбелязани като ромбове, които изобразяват логическия оператор „или“. Полетата относно промяната са маркирани с блед фон. Всички останали немаркирани полета, с изключение на полето „обследване за промяна“, се отнасят до генерирането и обмена на знание за справяне с регистрираната значима промяна, а не просто на информация. Разликата се състои и в това, че знанието се преработва, то може и следва да бъде съобразено с интересите и бъдещите планове на системата-приемник, т.е. със споразумяната търсена сигурност. Поради това може да бъде прието, отхвърлено или видоизменено, т.е. системата да продължи да търси знание, съобразявайки се с предимствата и недостатъците на отхвърленото предложение (последният оператор „или“ от схемата – единственият, който е допълнен с обяснението „отхвърляне/приемане“). Подчертава се, че в последователността от активности, които засегнатата система полага за справянето с промени, ролята на знанието като особено активен фактор няма как да не бъде забелязана.

Схемата, показана на фиг. 2 притежава и известен недостатък – възможността за предизвикване на цикличност посредством връщане в предходно състояние не е показана в цялост. Това е направено за краткост и яснота на изображението⁹⁸. Така остава „скрита“ трудността изработеното знание да бъде предоставено или наложено и на други системи. Не е показано и непрекъснатото генериране на промени от променящия се свят, т.е. търсейки справяне с една значима промяна, системата не става и не бива да остава „глуха“ за останалите промени, които могат да се появят през това време. Това са основни положения за приспособяването и функционирането на човешките системи и въпреки че не са отразени в схемата, се предполага, че са известни на обществата или поне на повечето хора в обществото. Не може обаче да не се подчертае, че поддържането на социалните системи в праговете, които приемливо определят състоянието като сигурност, е непрекъснат процес.

98 Това е направено, за да не се утежнява изображението. Подходът не е новост. Една картина се отличава от фотографията и по това, че в картината липсват или са добавени елементи. Тази разлика придава допълнителна експресивност на рисуваното изображение, поради което хората гледат с удоволствие и картини, и фотографии, но не могат да ги взаимозаменят, така че в изкуството да остане само една от двете техники на изобразяване – бел. моя.

Фиг. 2: Схема на зависимостите между преодоляването на промяната и знанието, с което разполага системата, изградена в контекста на сигурността. Собствено предложение

Във връзка с предложението Модел се подчертава, че посрещането и преодоляването на значими промени във висока степен зависи от сплотеността на държавата и обществото в нея, а тези два фактора са производни освен останалото и на ефективното и ефикасно управление. Показва се ролята и значението на масовото осведомяване и на медиите за обвързването на това управление с установения политически ред. Привежда се пример с едни от първите организирани форми на масово осведомяване, реализирани през 1-ви век пр. н.е. в Римската държава от времето на Гай Юлий Цезар (Gaius Julius Caesar, 100 – 44 г. пр. н.е.)⁹⁹. Поставя се акцент че еднотипното и регулярно доставяне на съобщения с решенията на властта и осведомяването за постигнатите ефекти са определящи за преодоляването на значими промени.

⁹⁹ Гай Юлий Цезар е избран пет пъти за консул на Рим. Макар и да е обявяван три пъти за диктатор и последния път (44 г. пр. н.е.) длъжността да му е дадена пожизнено, макар и приживе да е започнало обожествяването му, поради което е наричан император, самият той не се е отъждествявал с древните римски царе. По времето на Цезар Рим е бил република (Stevenson, Tom. (2014). Julius Caesar and the Transformation of the Roman Republic. Routledge, pp. 73-74, 185-186.) Първи император на Рим е наследникът на Гай Юлий Цезар, племенникът му Гай Октавиан Август (Gaius Octavius Thurinus, след това Octavianus Augustus).

Извежда се, че след 16-ти век в Европа се развиват процеси на публичността и се засилва активността на обществата при установяването на политическия ред в държавите. В тази част от дисертацията се прави и исторически паралел между развитието на политическия ред в Европа и света и съпътстващото го развитие на публичната комуникация, като се посочва съответствие с предложението Модел. Връзката минава през отношенията, а за тях, както пише Х. Кисинджър е известно:

„Сякаш едва ли не по силата на природен закон през всяко столетие се издига една страна, притежаваща мощта, волята и интелектуалния и моралния подтик да моделира цялата международна система в съответствие със своите собствени ценности“¹⁰⁰.

Доказва се наличието на съответствие между периодите на развитие на отношенията между държавите и формите на публична комуникация, които са използвани за блокиране на едни и лансиране на други интереси в активността на системите, проявена към значимите промени.

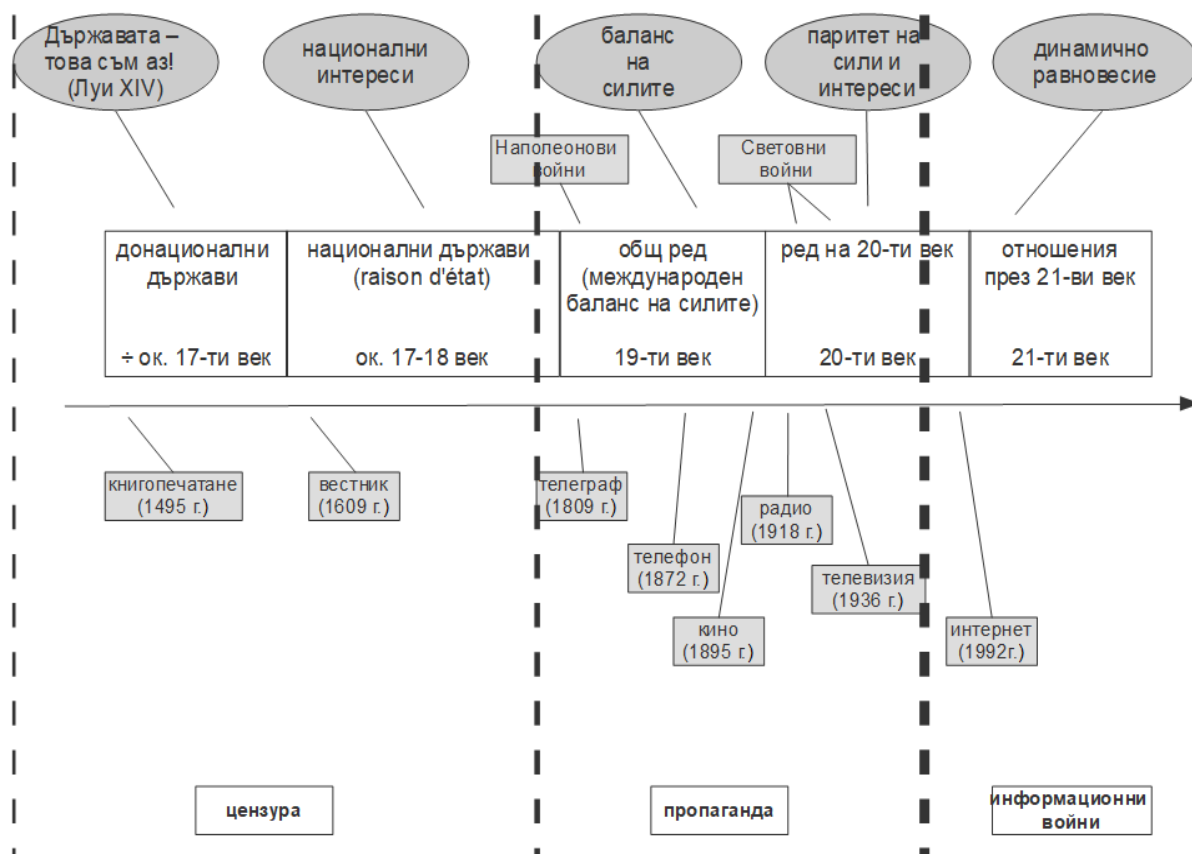
Прави се деление по периоди (нива), които съответстват на ситуацията на бифуркация от различните типове и през които действат съвместно:

- до 17-ти век: цензура и църковен обскурантизъм;
- от 17-ти до 20-ти век: цензура + пропаганда и политика на националния интерес (17-18-ти векове); на баланс на силите и *„споделено чувство за легитимност“*¹⁰¹ (18-19-ти векове); реалполитик (19-ти, началото на 20-ти векове) и редът от Първата световна война до 1990-1991 г. (когато се разпада Източният блок);
- от края на 20-ти век до днес (малко след края на второто десетилетие на 21-ви век): цензура + пропаганда + информационни войни и сложен международен ред.

Отчита се, че пропагандата излиза от църковните дела, придобива светски отенък и навлиза в международния ред малко след създаването си. Това показва както връзката между развитието на комуникацията и развитието на системите на сигурност, така и последователността и приемствеността в развитието от цензура към пропаганда и към последващо информационно воюване. За онагледяване на връзката между етапите в политическия ред и Модела за преодоляване на промяната в дисертацията е предложена графиката от фиг. 3.

100 Кисинджър, Х. (1997). Дипломацията. София: Труд, с. 9-19.

101 Кисинджър, Х. (1997). Дипломацията. София: Труд, с. 66.

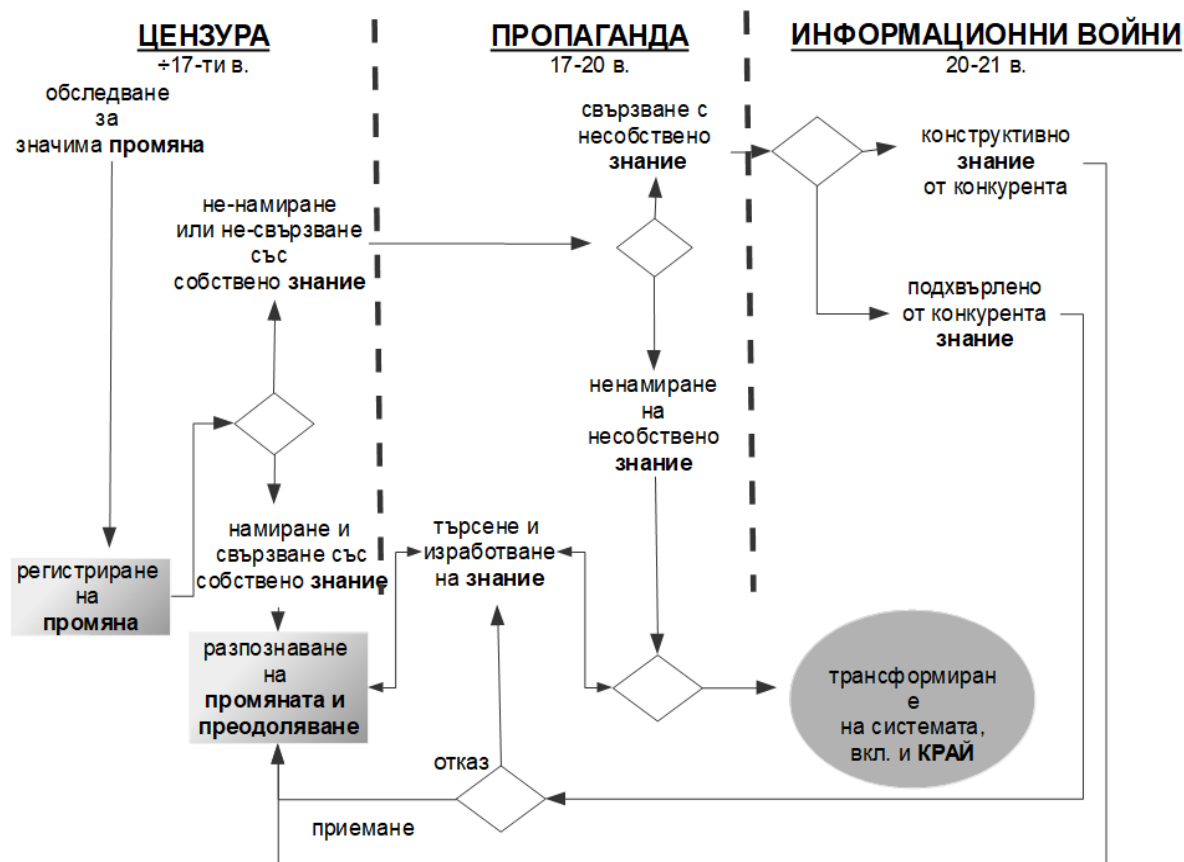
Фиг. 3: Корелация между установяването на модели за световен ред, поява на медии и поява на механизми за намеса в разбирането на разпространяваната информация. Собствено предложение^{102 103}.

Последователността, която се разкрива е, че макар и да се усложнява с преминаването във всеки следващ цивилизационен етап, хората и техните системи не „изтриват“ ситуациите от по-ниско бифуркационно ниво. Такова заключение позволява построяване на допълнение към предложението Модел, което показва описаната по-горе корелация между: 1) периодите, през които сигурност се разбира в държавите по един общ, относително хомогенен начин; 2) комуникационната рамка, в която протича дискурсът за свързване между постигането на сигурност и регистрираната значима промяна и 3) начина на

102 Известно е, че като дейност пропагандата води началото си от 17-ти век, когато католическата църква създава съответния институт. Както е обяснено в гл. IV, в активната си светска употреба пропагандата се налага по-късно. На това се дължи и разминаването при очертаването на темпоралната граница в модела – бел. моя.

103 Известен факт е, че радиото е открито от италианеца Гулиелмо Маркони (Guglielmo Giovanni Maria Marconi, 1st Marquis of Marconi, 1874–1937) и руснака Александър Попов (Александр Степанович Попов, 1859–1906) в периода от средата на 1890-те до 1905 г. Годината 1918-та е показана като началото на употребата на радиото за разпространяване на новини и музика, т.е. годината на появата на медията. Подобно привидно разминаване изглежда и годината 1936, показана като начало на телевизията. Истината е, че първите телевизионни предавания са от тогава, но поради Втората световна война масовото въвеждане на телевизията става през 1950-те години. – бел. моя.

използване и попълване на Базата знание според типовете бифуркационни ситуации, обособени в Модела. За тези взаимосъответствия в дисертацията е предложено графичното изразяване на фиг. 4.

Фиг. 4: Разположение върху концептуалния модел на развитието на наместите в дискурса при среща на значима промяна.

В края на главата се определя, че в тази част от изследването се предлага решение на втората от дефинираните подзадачи – изведени са повтарящи се закономерности в начина, по който системите в контекста на сигурността комуникират и преодоляват значимите за сигурността промени и е изработен Модел, който според вида на промяната и според особеностите на дискурса по приема ѝ позволява обясняване и прогнозиране на реакциите на системите, изградени в контекста на сигурността. Развита е и собствен възглед, че приемането на промяната от системите в значителна степен е речеви акт.

Достигат се изводите, че:

1) Търсенето и постигането на сигурност се очертават като речеви акт, тъй като са тясно свързани със социалността и съответно – с комуникацията, необходима за реализиране на социалното отнасяне. Следователно търсената и постигнатата сигурност могат да се опишат посредством специфичната комуникация, която протича в съответното поле. Зависимостта проличава

особено ярко при резки сривове в постигнатата сигурност.

2) Хората се справят със значимите промени, като следват и развиват способностите си за реализиране на последователността: наблюдаване за промени – откриване на настъпването на промени – справяне чрез натрупания в системата опит. В случай на неуспех – прибягване до опита на друга система. В случай на следващ неуспех – прибягване до изработване на ново знание, на което да се основе бъдещият опит.

3) Поради присъщото за социалните системи усложняване, в историческото развитие се появява специфична периодичност и корелация с публичното комуникиране. Периодичността и корелацията проличават в появата, употребата и усложняването на инструментите за масово осведомяване. От 15-ти век насам зависимостите изглеждат така: 1) до 17-ти век обществата се осведомяват чрез печатни непериодични издания, а балансът на мнения и възгледи в системата се постига чрез цензура; 2) През 17-ти век възникват вестниците и за контрола и за налагането на влияние се налага усложняване, което води до възникване на пропагандата. Тя запазва функционалността си до средата на 20-ти век, като през това време в публичната комуникация навлизат киното, радиото и телевизията; 3) От средата на 20-ти век започва усложняване на наемите в масовото осведомяване и през 21-ви век отчетливо навлизат механизмите на информационно воюване.

Глава III: Цензурата – потискане на различната инициатива към сигурност

В главата се анализира появата на цензура. Основите на разбирането се отвеждат към Елада и предложението на Платон за забрана на вредни художествени творби¹⁰⁴, както и към Древния Рим, където заемащите длъжността „цензор“ следят за политическата благонадеждност на гражданите и за съответствието между ранга и имуществото им¹⁰⁵. Подчертава се, че в днешния си вид конструктът се появява отново около хилядолетие по-късно, когато Стогодишната война (1337–1457) интензифицира движението на хора и създаването на контакти в Централна и Западна Европа и когато е изработена първата печатна книга с подвижни букви в Европа (Библията на Йоханес Гутенберг – някъде през 1452–1455 г.).¹⁰⁶ Само век след тези събития, през 1559 г., по нареждане на папа Павел IV¹⁰⁷ католическата църква въвежда цензурата, като създава Индекс на забранените книги (Index Librorum Prohibitorum). В труда този акт се приема за формално начало на цензурата във вида, който е известен и днес.

В представената дисертация се предлага работно определение за цензура,

104 Popper, K. (1954). *The Open Society and Its Enemies*. Routledge.

105 Горяева Т. М. (2009). Политическая цензура в СССР 1917-1991. Москва: Российская политическая энциклопедия.

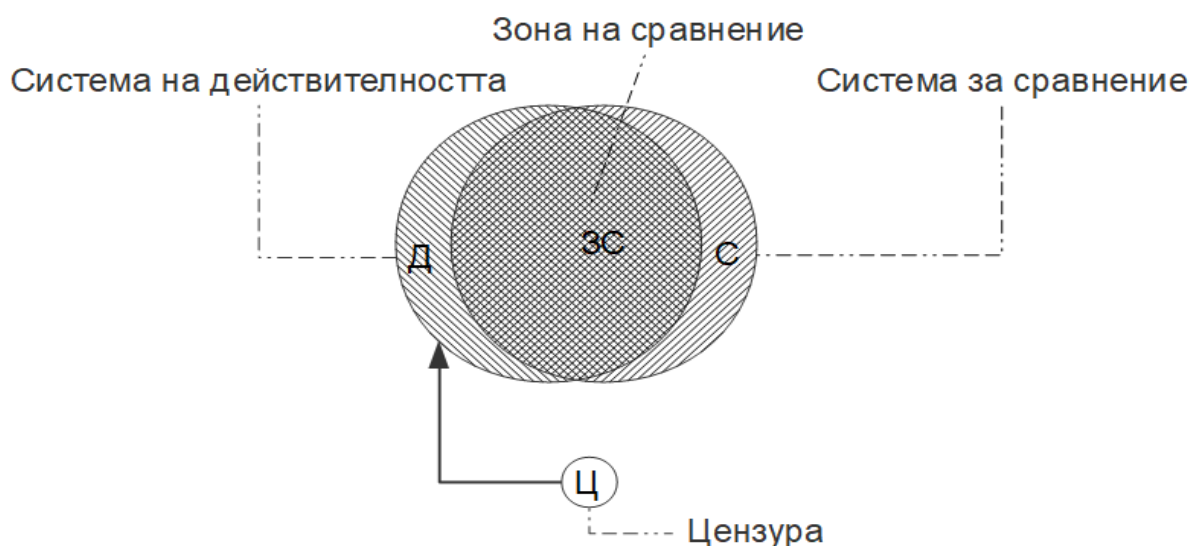
106 British Library. *Treasures in full Gutenberg Bible. The years of the Bible*. British Library (online). <https://www.bl.uk/treasures/gutenberg/prtgutbibleyears.html>

107 Paulus PP. IV; Giovanni Pietro Caraf(f)a; 1476—1559; преди посвещаването – Върховен инквизитор.

според което: цензурата не е само спиране на медии, а и спиране на публикации, възпиране от оповестяване или коментиране на определени теми, както и намеса (вкл. и подмяна) в съдържанието на някои съобщения.

В ракурса на сигурността в държавата днешното лице на цензурата се свързва с проблемното измерение, очертано около необходимостта от опазване на определена информация в тайна от широките маси на обекта на управление. В тази връзка се прави анализ на изтичането на информация, на злоупотребите с прикриване на информация и на амбициите за тотално проследяване и евентуален контрол върху комуникирането на граждани и организации. Като пример се използват и изнесените факти от Едуард Сноудън (Edward Joseph Snowden), избягал от САЩ през 2013 г. Достига се до извода, че тоталното следене едва ли е разумна инициатива. Акцентира се, че активността за опазване на важни за държавата тайни изисква набиране на ерудирани експерти, както и непрекъснато повишаване на квалификацията на тези хора.

Изследва се и намесата на цензурата в начина, по който се преодолява затруднението, че наблюдавайки реалността около себе си, човекът наблюдава собствените си системи. Очертава се умозаклучението, че като комуникационен феномен цензурата въздейства целенасочено върху системата на настоящето. За изразяване на зависимостта в дисертацията се предлага графично онагледяване, което е показано на фиг. 5. В схемата се илюстрира спецификата, че поради ограничеността на механизма цензурата не разполага с ресурс да се намеси в образа на системата за сравнение, нито в начина, по който се сравнява този образ с действителността. Цензурата може единствено да ограничава онова, което отделният член на общността вижда от реалността около себе си.

Фиг. 5: Вписване на цензурата в механизмите за опознаване на света.

Относно развитието на конструкта през вековете се извежда заключението, че католическата църква, в качеството си на обособил се наддържавен субект на

управление през средновековието, въвежда цензурата, за да няма конкурент в контрола и в направляването на достъпа до Базата собствено знание, необходимо на тогавашните държави (графства, херцогства, кралства и др.) да преодолеят значимите промени. С вековете църквата губи мощта на наддържавната си позиция, но потребността от цензура остава и преминава в гражданската власт, където търпи своеобразно еволюиране.

Подчертава се, че като конструкт цензурата не е производна само на масмедията. Поради тази причина се отделя специално внимание на цензурирането на писма, особено по време на военни действия. Сочи се, че това цензуриране води началото си от 17-ти век, когато в Англия (1657 г.) е изградена специална служба¹⁰⁸, и че днес дейността е регламентирана в Женевската конвенция, в чл. 70 и чл. 71.¹⁰⁹

Представя се таблица (табл. 1) за съответствие между годината на възникване на медията и годината на отговора с цензура. Резултатът от сравнението разкрива както наличие на съответствие, така и скъсяване на периода за отговор през вековете.¹¹⁰ Акцентира се, че развитието на медиите налага непрекъснато въвеждане на нови похвати за цензуриране. Поради това през вековете и особено интензивно през 20-ти век, когато се появяват радиото, телевизията и интернет, цензурирането достига високо разнообразие. Така то винаги остава в крак с времето си. Това извеждане се аргументира с примери за разнообразието от прояви на цензурата в киното, в радиото, в телевизията и в глобалното разпространение по каналите на интернет.

Таблица 1

<u>Масмедия</u>	<u>Година на поява на масмедията</u>	<u>Година на поява на цензурирането ѝ</u>	<u>Разлика между годините на поява на масмедията и поява на цензурата</u>
книга	1452 – 1454 г.г.	1559 г.	105 години
вестник	1605 г.	1631 г.	26 години
кино	1895 г.	1925 г.	30 години
радиопредавания	1918 г. ¹	1920 г.	2 години
телевизия	1936 г.	1959 г.	23 (4) години (заваяването е поради Втората световна война. Практически, след Войната, телевизия започва да се разпространява относително масово след 1955-та г. Тогава разликата е само 4 години)
интернет	1993 г. (създаване на http - протокола ²)	2002 г.	9 години

108 Campbell-Smith, D. (2011). *Masters of the Post*. London: Allen Lane.

109 Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, (1949). Correspondence (Article 71). International Committee of the Red Cross. 12 August 1949.
https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.32_GC-III-EN.pdf

110 Атанасов, П. (2020). Макиавели, цензурата и контролът върху стремежа към сигурност. В: Сборник доклади от научна конференция „Актуални проблеми на сигурността“ 22-23 октомври 2020. НВУ „В. Левски“. Велико Търново: Издателски комплекс на НВУ „Васил Левски“, с. 66-76.

Изброяват се конкретни техники на цензуриране: техника на спиране на книга, издание или на брой от него; техника за намеса в личната кореспонденция и в персоналната комуникация; техника на комплексна промяна на произведението; автоцензура. Като специфична техника се сочи и натискът върху медиите (неинституционализирана (скрита) цензура). Особено внимание се отделя върху автоцензурата. Тя, заедно с други примери, се използва за разкриване на позитивни и негативни страни на влиянието на конструкта върху системите, изградени в контекста на сигурността. Достига се изводът, че цензурата притежава амбивалентен характер и не следва да се определя еднозначно като нежелана и негативна активност. Фокус се поставя и върху правилата за цензуриране, каквито са: правило за навременност; правило за адекватност; правило за ангажиране на ерудирани и уважавани от обществото личности. Анализът на техниките и на правилата за цензуриране служи като основа за извеждането, че цензурата е потребна и на днешния етап от развитието на обществото, а отговорността за адекватното ѝ прилагане в държавата се носи от субекта на управление.

В края на главата се извежда, че изследването предлага решение на първата част от третата подзадача, поставена в дисертацията. Според резултата:

1) Цензурата е комуникационен по характера си инструмент, който контролира знанието, постъпващо за употреба в системата. Посредством цензурата се управлява обществото, като се моделират търсената и постигнатата сигурност в държавата. В съвременния си вид цензурата се изразява в моделиране на информация, която би нарушила или изкривила търсената сигурност в нежелана от управляващите посока. Цензурата притежава амбивалентен характер и не следва да се определя едностранно като негативен комуникационен феномен. Днес употребите и развитието на цензура попадат сред отговорностите на изпълнителната власт в държавата.

2) Без ангажиране към качеството на постигнатия ефект, резултатът от изследването в главата показва, че цензурата действа чрез намеса най-вече в системата на настоящето.

3) Цензурирането не е производно единствено на масмедийните, а включва и наблюдаване и контрол на персонална кореспонденция. Изразява се в спиране на определени писма, печатни и друг вид произведения (театрални, балетни и оперни постановки), новини, анализи и коментари, както и в подмяна на първоначалното им съдържание. Освен това цензурата включва и намеса във времето, по което се публикуват произведения и съобщения, имащи отношение към търсената и постигнатата сигурност.

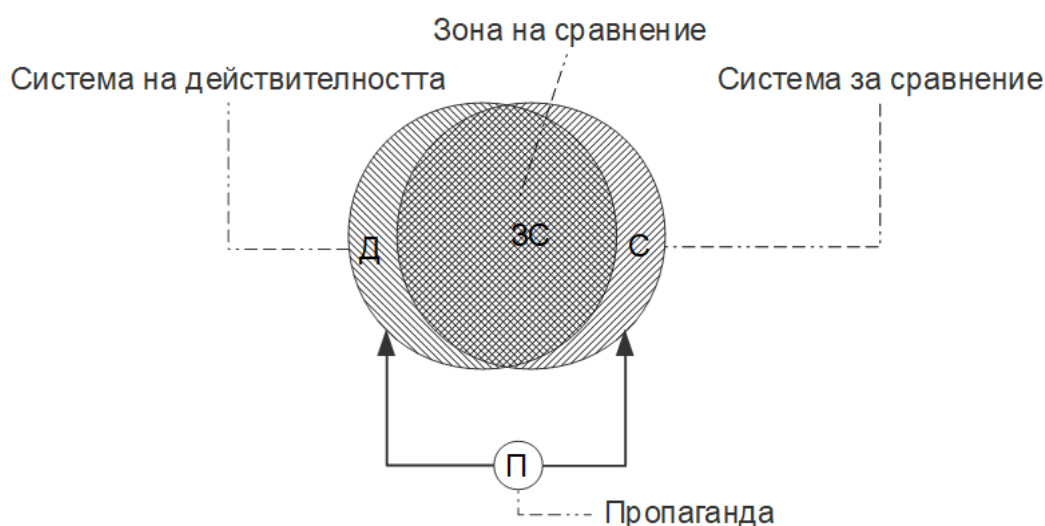
4) Съвременното показва, че днес цензурата е необходим, но не и достатъчен инструмент за направляване на търсената и от там – на постигнатата сигурност.

Глава IV: Сигурност и комуникация през 19-ти – 20-ти век – от баланс на силите към пропаганда

В главата се изследва пропагандата и отнасянето ѝ към съвременното според

зависимостите в предложения в гл. II Модел. Уточнява се, че в днешния си вид пропагандата е сложен конструкт от полето на комуникацията¹¹¹, от който зависи постигнатата сигурност и чието дефиниране е въпрос на разбиране¹¹² към съответния миг и в съответните заобикалящи обстоятелства. Освен това пропагандата може да е: насаждане на идеология¹¹³, феномен, който не зависи от идеология¹¹⁴, изкуство и др. Разбирането, че пропагандата е въпрос на разбиране в съответния миг и при съответните заобикалящи условия, се приема като работно в дисертацията.

По отношение на развитият в труда възглед, че човекът обективизира погледа си върху системите, в които участва, в главата се извежда, че пропагандата се намесва в специфичното сравняване, като въздейства както върху Системата на действителността, така и върху мисловно изработената Системата за сравнение. За онагледяване е предложена схемата от фиг. 6.

Фиг. 6: Вписване на пропагандния натиск в опознаването на света от човека.

В работата се извежда, че пропагандата не замества цензурата, а двата конструкта се използват в паралел при решаването на ситуации от втори бифуркационен тип.

В частта се защитава възгледът, че пропагандата възниква, когато цензурата вече не е достатъчна за налагането на несобствени¹¹⁵ решения

111 O'Donnell, V. & Jowett, G. (2012) Propaganda and persuasion. SAGE Publications, Inc., p. 7.

112 Heller, R. & Hobbs, R. (2021, January 7). Understanding propaganda: A conversation with Renee Hobbs. PHI DELTA KAPPAN, Volume: 102, Issue: 5, Pages: 33-37, DOI: 10.1177/0031721721992563. <https://kappanonline.org/propaganda-renee-hobbs>

113 Smith, B.L., Lasswell, H.D., & Casey, R.D. (1946). *Propaganda, communication, and public opinion*. Princeton, NJ: Princeton University Press. In: Heller, R. & Hobbs, R. (2021, January 7). Understanding propaganda: A conversation with Renee Hobbs. PHI DELTA KAPPAN, Volume: 102, Issue: 5, Pages: 33-37, DOI: 10.1177/0031721721992563

114 Ellul, J. (1965). Propaganda: The formation of men's attitudes. New York: Knopf, p. xv. On: O'Donnell, V. & Jowett, G. (2012) Propaganda and persuasion. SAGE Publications, Inc., p. 4

115 Определението „несобствен“ е използвано, тъй като въпросните решения не са непременно чужди. Те могат да са на някоя малка, несъществена за системата на сигурност група, която е част от нея.

относно значимите за системата промени. Това се случва през 1622 г., когато папа Григорий XV създава Съвет на кардиналите с недвусмисленото име: „Свещена конгрегация за разпространяване на вярата“ (Sancta Congregatio de Propaganda Fide). Задачата на този Съвет е да „ръководи и координира мисионерската дейност [...] сред нехристиянските народи“^{116 117}

Защитава се и собствено виждане, че пропагандата навлиза в светския политически ред на Европа още по времето на кардинал Арман Жан дю Плеси, дук де Ришельо (Armand-Jean du Plessis, duc de Richelieu, 1585–1642). Тезисът се аргументира посредством сравняване между: 1) отнасянето на кардинала, в качеството му на глава на правителството, към първия френски вестник, излязъл през 1631 г., където министърът пише сам и се оставя да бъде редактиран¹¹⁸ и 2) политиката на английската изпълнителна власт, която налага такива рестрикции, че прави невъзможно издаването на вестници за десетина години напред. Когато през 1638 г. пресата в Англия отново е разрешена¹¹⁹, това разрешение вече е закъсняло спрямо потребностите на английската публичност – през 1642 г. избухва Английската буржоазна революция. Във Франция такава революция започва век и половина след това. В труда се развива допускането, че кардинал А. де Ришельо реализира във Франция своя версия на замисъла на Свещената конгрегация. Следователно пропагандата от този период не бива да се ограничава единствено до разпространяване на вяра.

В ракурса на светските прояви се изследва и ролята на пропагандата във Франция непосредствено след Френската революция от 1788 г. Тогава с пропагандни методи, включително и с целенасочено направляване на реалистичната живопис¹²⁰, бързо се ограмотява населението¹²¹ и революционните идеи, както и решенията на новата власт, достигат по еднакъв начин до всички (както и при Цезар, през I в. пр. н.е.) и обединяват обществото в посока за преодоляване на аномалията, причинена от появата на невиджания дотогава политически ред, инициран от масите. Като първата публично известна институция на пропагандата се сочи „Генералната дирекция по печата и библиотеките“, създадена във Франция през 1810 г. от Наполеон Бонапарт¹²².

През 19-ти (след Наполеон Бонапарт) и през първото десетилетие на 20-ти век развитието на пропагандата и усложняването на отнасянето към значимите

116 Йорданов, Н. (1996). *Слухове и социално действие*. София: Университетско издателство Св. Кл. Охридски.

117 Религиозният ракурс в приложенията на термина „пропаганда“ е запазен и до днес, и то не само по отношение на християнската религия. Пример са употребите в експанзиите на радикалния ислям – бел. моя.

118 Петров, М. (1987). *Публицистиката. История, специфика жанрове*. София: ФОРМ ВМЕИ „В. И. Ленин“, с. 7.

119 Петров, М. (2012). *Великобритания*. В: Петров, М., Попова, М. & Вазински, М. *Медии в Европа*. В. Търново: Фабер, с. 47-50

120 Например, привлечен е художникът Жак Луи Давид (1748–1825), който е наговорен да ръководи художествените дела в държавата По: O'Donnell, V. & Jowett, G. (2012) *Propaganda and persuasion*. SAGE Publications, Inc., p. 88-89.

121 Волтер (1696–1778г.) твърди, че по неговото време, могат да се подписват едва 37% от французите, но да се подписваш не означава да четеш. (Петров, М. (1988). *Публицистиката. История, специфика жанрове*. София: ФОРМ ВМЕИ, с. 18.)

122 Welshinger, H. (1885). *La Direction Générale de l'Imprimerie et de la Librairie (1810-1815)*. Paris: Imprimerie Quantin.

промени се свързва със социалното интензифициране, причинено от: откриването на телеграфа (1809), на телефона (1872г.) и на киното (1895г.), прокарването на железници в Европа и Америка и т.н. Заедно с тези промени Германия поставя въпроса за преразпределение на колониите между европейските държави (т. нар. „Реалполитик“ (нем. Realpolitik)). Развиват се вестниците, а пропагандата разширява обхвата на своето действие и пропагандното комуникиране причинява все повече и по-значими последици.

Относно 20-ти век, вниманието се насочва и към факта, че през първата половина на столетието светът преживява две Световни войни, Октомврийската революция в Русия и др. Отношенията се усложняват и напрегат така, както никога дотогава. Пропагандата, освен че се утвърждава като значима част от военното дело, се ориентира към насаждане на идеология^{123 124} и постепенно се сраства с вътредържавния ред.¹²⁵ Държавите развиват пропагандни институции, чиято цел е както да прокарват собственото си пропагандно влияние, така и да предпазват от чуждо.

Акцент се оставя и върху свързването между пропагандата и насилието. В тази връзка се изследват обществени и властови деформации по време и след Втората световна война. Вниманието се насочва и към концепцията на Х. Ласуел за „гарнизонна държава“¹²⁶. Достига се до виждането, че пропагандата не се дистанцира от насилието, но дори и само прекомерния пропаганден натиск води до атомизиране на обществото, т.е. до загуба на негови основни социални функции. Сочи се и причината: насилието не се обвързва с изработването на знание, което е необходимо на системата, за да де-аномализира промени.

Редом с особеностите на пропагандата се представя анализ по периоди и на пропагандните институции у нас, в Германия (през Първата и по време на Втората световни войни), в Съветския съюз и в САЩ. Вниманието се насочва към факта, че след средата на 20-ти век в света се оформят Западен и Източен блок. Пропагандата остава идеологически ориентирана и обслужва интересите на двата лагера. Пропагандните институции и мероприятия се усложняват. Създават се пропагандни медии и започва предпазване от неприятелски такива. Започва и т. нар. Студена война, в която пропагандата и идеологията се обвързват с разузнаването и опазването на вътрешния ред. В тази посока се развива собствено виждане, че Студената война приключва поради невъзможността за достъп до „благо“, като изначална причина (по Аристотел – вж. гл. I) за съществуване на състоянието „сигурност“.

123 Bernays, E. (1928). Propaganda. Routledge

124 Laswell, H. (1927). The Theory of Political Propaganda. The American Political Science Review, vol. 21, № 3, 627-631.

125 Laswell, H. D. (1941). The Garrison State. American journal of sociology. Vol. 46, N. 4.

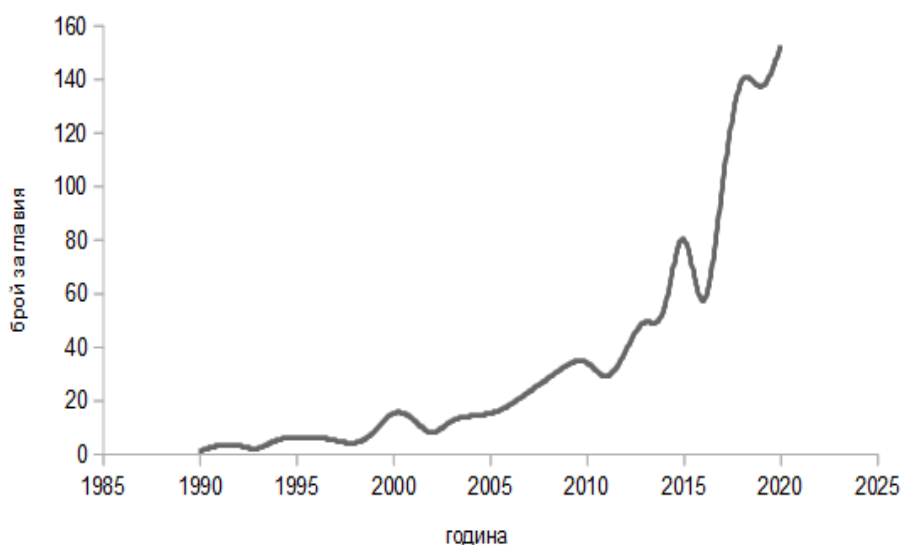
126 Като междинно положение Х. Ласуел предлага следните форми:

„1) „държава, управляема от апаратна партийна пропаганда“;

2) „държава партийна демокрация“;

3) различни съчетания на монополите на партийната и пазарна власт“ (Пейчева, Д. (2013).

Масмедийното въздействие. Благоевград: Ун. изд. „Св. Неофит Рилски“, с. 56-57).

Фиг. 7: Брой на заглавията, включени в базата „Публонс“ (Publons – publons.com) през периода 1990 – 2020 г., които съдържат думата „пропаганда“. За 1990 г. е преброяно 1 заглавие, през 2000 г. – 15 бр., през 2020 – 152 бр.

В тази част от изследването, с помощта на собствено проучване се доказва, че и през 21-ви век пропагандата остава в активна употреба. Изследван е броят на публикуваните от 2000-та до 2020-та година в авторитетната база „Публонс“, заглавията на научни статии, студии и монографии, които съдържат в себе си думата „пропаганда“. Според получения резултат, броят им е нараснал повече от 10 пъти. През 2000 г. са отчетени 15 заглавия; през 2010 г. – 34 бр., а през 2020 г. – 152 бр. На фиг. 7 е представена графика на нарастването.

Във връзка със съвременното разбиране за пропаганда, започнало да се оформя след първата трета на 20-ти век и запазило се в общи линии до днес, в раздела се представят:

- стратегии на пропагандата, според които се работи в посока на: мощта на общността; мощта на водача; образа на врага; единството между водач и народ; на съюзници и коалиции¹²⁷;

- техники на пропагандата: етикетиране, абстрактни понятия, трансфериране, обикновени хора; присъединяване към мнозинството; избирателно информизиране и др.¹²⁸

- принципи на пропагандата и

- правила на пропагандата.

Изрично се подчертава, че поради работното разбиране списъкът на тези изброявания е отворен и подлежи на изключване и допълване на елементи.

Като елемент, свързан по особен начин с пропагандата, се изследват

127 Христов, Ч. (2014). Войната на идеите. София: СУ „Св. Кл. Охридски“, с. 196.

128 Карастоянов, Г. (2012). Психология на преднамереното влияние. София: Изток-Запад, с. 206 – 210

психологическите войни. В труда разбирането за тях е въведено според определението на изследователя в областта Пол Лайнбарджер:

„Психологическата война в широкия смисъл на думата е използване на основите на психологията във военното дело. В тесния смисъл психологическата война е използване на пропагандата във въоръжената борба, едновременно с воденето на такива бойни действия, като допълват пропагандата. [...] Самата война, наред с другите мерки, може да се разглежда като въздействие и убеждение с помощта на насилие“¹²⁹.

Поставя се акцент, че днес психологическите войни далече надхвърлят обхвата на кинетичните похвати във военно дело, тъй като Студената война практически не се реализира посредством въоръжени сблъсъци, а една съществена част от психологическото воюване се води с цивилното население: в собствената държава (за предпазване от пропаганда) и навън (за прокарване на пропагандна намеса).

В края на главата се извежда, че при проверката на отнасянето на пропагандата към предложения в гл. II Модел, са обяснени съществени елементи от ролята и мястото на конструкта от създаването му до днес. В този смисъл изследването предлага решение на втората част от третата подзадача в дисертацията. Очертават се следните изводи:

1) Пропагандата не елиминира цензурата, а я превръща в част от себе си и я доразвива. Следователно пропагандата е естествен продукт на присъщото за социалните системи усложняване. През призмата на предложения Модел (фиг. 2, 3, 4) се вижда, че пропагандата, в комплекс с прилагането на цензура, е удачен инструмент за справяне с бифуркационни ситуации от втори тип, когато се търси и предлага несобствено за системата знание.

2) От гледна точка на търсената сигурност, пропагандата се намесва в опознаването на света, като изработва най-вече предложения за системи, с които хората да сравняват настоящето. В същото време използва цензурата в „поддържащата роля“ за блокиране на нежелано развитие на публичната визия за сигурността.

3) В самия край на 19-ти и през първите две десетилетия на 20-ти век става ясно, че балансът на силите не е изчерпателен начин за поддържане на материята на сигурността. Така пропагандата се оказва на респектираща позиция в списъка от активности за направляване на търсената и на постигнатата сигурност.

4) В качеството си на специфичен комуникационен феномен, по отношение на обществото пропагандата се разбира амбивалентно – и като инструмент, който ускорено обединява социалния агрегат около общ стремеж към сигурност, но и като инструмент, който е в състояние относително бързо да разпадне социалния агрегат. Отговорността за провеждане и предпазване от пропаганда пада върху държавата и гражданското общество.

5) Въпросът доколко пропагандата може да се провежда без насилие и не е

129 Лайнбарджер, П. (2007). Функции психологической войны. gilbo.ru/index.php?page=psy&art=3197

ли тя самата насиле върху обществото, е едно от нерешените и до днес неизвестни. Показват го психологическите войни.

б) Ефектите от пропагандата могат да се проявяват и да действат върху търсената и върху постигнатата сигурност години след акта на пропагандно комуникиране. В този смисъл пропагандата е един от особено мощните, комуникативни по характера си инструменти, които служат за управляване на търсената сигурност, а от там – за моделиране и постигане на съответните ефекти в постигнатата сигурност.

Глава V: Неизвестни пред сигурността в съвременето. Комуникация за търсене на знание. Информационни войни

Съответстващо на работната теза и на поставена цел в дисертацията, в този раздел се изследват проблемни неизвестни пред търсенето и постигането на сигурност, които са повишили актуалността си в десетилетията от 1990-та г. насам. Освен това се проверява действието на предложения в гл. II Модел за начина, по който системите, изградени в контекста на сигурността, преодоляват значимите промени. Темпорално ограниченият период се описва като изпълнен със значими изменения, които, поне до края на второто десетилетие на 21-ви век, в съществена степен са непознати за държавите и обществата по света. Поради това се изисква изработване на ново знание за предприемането на бифуркационния избор. Отчита се съответстващо на промените в света развитие на цензурата и пропагандата и се достига до конструкта на информационните войни.

Проблемните посоки, в които се провежда изследването, са: 1) рефлексите на киберпространството върху конструкта на сигурността, като фокус се поставя върху информационните войни и кибервоюването; 2) наченките на атомизиране на обществото след 20-ти век и 3) осезаемите амбиции за наддържавен субект, развивани през комуникацията в киберпространството.

Като отличителна черта на информационните войни се сочи глобалният характер, тъй като поради значимостта на промяната всички системи на сигурност я възприемат и всички търсят решение. Това предизвиква специфична конкуренция за налагане на собственото открито знание върху останалите системи. Относно работното дефиниране се сочи, че съществува нехомогенност в тълкуването на термина и поради това в работата се извеждат три контекста на информационните войни:

– невоенен контекст, който е насочен към обща активност в посока на работата с обществото и се извършва приоритетно чрез направляване на превръщането на информацията в знание, но който изисква прецизно познаване на *„теорията на комуникацията, социалната психология и социологията“*¹³⁰.

– контекстът на военното дело, който известният теоретик на комуникацията Маршал МакЛуан описва така: *„Третата световна война ще бъде партизанска информационна война, където няма различия между военни*

130 Почепцов Г.Г. (2019). Дезинформация. Киев: Издат. Паливода, А.В., с.5.

и цивилни¹³¹ и

– общият контекст, при който „Диалектичното взаимодействие на рефлексивното управление против държавата и информационната сигурност като контрамярка неизбежно оказват съществено геополитическо въздействие върху всички страни на живота“¹³².

Достига се до извода, че информационното воюване служи за направляване на информационните потоци и се извършва чрез интервенции в отношенията, които намеси се реализират по всички вектори на Общия комуникационен модел: канала, по който се пренасят съобщенията; съдържанието на съобщенията; кодиране и декодиране на съобщенията; преднамерена намеса в шумовете; повлияване на самите комуникатори (източника и приемника на съобщения), както и намеси (вкл. и блокиране) в обратната връзка. Направляването включва активност по: моделиране, избирателна пропускливост, подмяна на съдържание и други, включително и физически интервенции върху комуникационния канал.

Отчита се наличие на американски и руски маниери на водене на информационно воюване¹³³. Двете селекции са избрани като актуални и съответстващи на отношенията, изграждащи сигурността в държавите от Западната цивилизация (Европа и Америка). По отношение на американския маниер се отчита стремеж за точно определяне на съдържанието на активността, разбираана като информационни войни, който се движи между понятията „психологически операции“ и „информационни операции“¹³⁴. Това обаче води до все по-обемиста база от нормативни документи и е тежест за практиката¹³⁵. Относно руското разбиране се сочи, че то е по-свободно, но в него прозира двуличие относно разликата между тайна и публично оповестена активност. В работата се прави критичен поглед през призмата на предложениния Модел и се отбелязва, че предложените описания са твърде близки до случващото се в днешния свят.

В ракурса на активността по информационно воюване е поставен акцент върху нарастващия интерес към употребата на стратегически комуникации. Отчетено е, че от 2014 г. към НАТО е обособен Стратегически център за комуникации (The NATO Strategic Communications Centre of Excellence (NATO StratCom COE), който да допринесе за успеха на държавите от НАТО, съюзниците и партньорите¹³⁶. Под стратегически комуникации от Центъра разбират комплексът от: 1) публична дипломация¹³⁷ – за обясняване и

131 М. McLuhan. (1970). Culture is Our Business. New York, p. 66.

132 Миркрюков, В. (2016р апрель, 12). Наука побуждать. Противник становится марионеткой. Военно-промышленный курьер (ВПК), 12.04.2016. <https://vpk-news.ru/articles/30204>.

133 Почепцов Г. Г. (2019). Дезинформация. Киев: Изд. Паливода, А.В., с. 72

134 Department of Defense (USA). Directive O-3600.1. [online] Washington: Pentagon, 14 Aug. 2006. [Viewed 07 March 2016] https://fas.org/irp/doddir/dod/info_ops.pdf

135 Почепцов Г. Г. (2019). Дезинформация. Киев: Изд. Паливода, А.В., с. 72

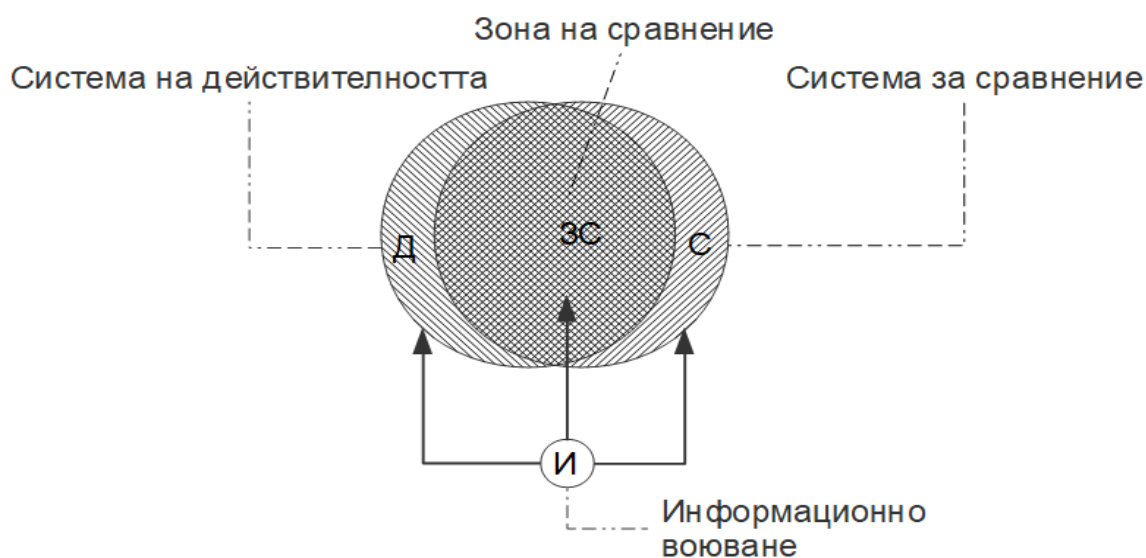
136 NATO Strategic Communications Centre of Excellence. About us. About Strategic Communications [online]. https://stratcomcoe.org/about_us/about-strategic-communications/

137 Публичната дипломация е специфичен комплекс от подходи, който цели да установи контакти, за да прокара и затвърди в обществото позитивни нагласи относно замислите, политиките и активността на една

поддръжка на политиките на НАТО); 2) връзки с обществеността (ПР; Public Affairs) – за активно синхронизиране на политиките и действията с обществеността); 3) военен ПР (Military Public Affairs) – за приобщаване на аудиторията към военния контекст в политиката на Алианса); 4) психологически операции и 5) информационни операции.¹³⁸

В края на раздела се достига изводът, че цензурата, пропагандата и информационните войни се подреждат в ред на усложняване, който следва развитието на системите, изградени в контекста на сигурност. Усложняването на отношенията между държавите и в обществата в днешния свят се доказва по оригинален начин чрез собствено изследване на обема на годишните доклади на Организацията на обединените нации (https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/sc_annual_reports). Данните показват, че през 1946 г. (годината на създаване на ООН), докладът е бил 73 стр., докато за периода 2009–2019 г. средният размер на докладите е 269 стр. Достигането до тези резултати и установената вазимосвързаност позволяват приемането на предложението Модел като адекватен, верен и изчерпателен.

Относно предложението за начина, по който хората обективизират наблюдението на света като система, в която участват, се извежда, че докато цензурата е насочена към системата на настоящето, а пропагандата добавя намеса в системата, предлагана за сравнение, информационното воюване надгражда тези способности, като въздейства и пряко върху зоната за сравняване. За онагледяване се предлага схемата от фиг. 8.

организация. Публичната дипломация залага на интензивната обратна връзка с комуникаторите и включва и редица комуникативни и психологически похвати, вкл. и когнитивни намеси. Така публичната дипломация превръща целия свят в аудитория (public diplomacy. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/public-diplomacy>) Терминът не укрепнал – бел. моя.

138 NATO Strategic Communications Centre of Excellence. About us. About Strategic Communications [online]. https://stratcomcoe.org/about_us/about-strategic-communications/

Фиг. 8: Схематично представяне на наместите, които се постигат чрез информационно воюване. С „И“ е означено информационното воюване

Важен акцент в разбирането е, че комуникацията в информационните войни целенасочено прониква в сравняващите сегменти от процеса на човешкото мислене (в зоната на сравнение). Поради това постига ефектите си, като използва твърде абстрактно факти и събития. Последицата е, че информационното воюване трудно се ограничава до параметрите „информация“ или „време“. Като пример за такава проява се използва разказът за широко известната историческа битка при Маратон (490 г. пр. н.е.) и интерпретирането на резултата от нея през следващите векове.

Атомизацията се разбира като обстановка, в която обществото съществува физически, но не е функционално в социалния смисъл и не проявява очакваната синергичност. Като причини за наченките на атомизиране през 21-ви век се представя не насилието (както е през Втората световна война и през Студената война), а както твърди и известният философ Н. Чомски¹³⁹ – информационната свързаност и отчуждаването.

Като аномалия в дисертацията се представя и отпадането на двуполюсният радикализъм след изчезването на Източния блок. Отчита се, че днес светът живее в множество от идеологии и интереси, което предполага далече по-сложна организация на противопоставянето, отколкото е била през Студената война. Като пряка заплаха се извежда последицата, че радикализмът остава и се развива многополюсно, но общественото доверие спада и в държавите все по-трудно се реализира единно действие, поради което се активира тероризмът. Изследва се терористичната мрежа. В духа на разбирането на Н. Луман комуникацията на терористите се представя като комуникационна система, където информацията остава, независимо от отпадането на едни и появата на нови участници.

Като значима промяна се изследват аномалиите, предизвикани от появата на киберпространството и от разширяването в това измерение на част от социалните отношения, изграждащи постигнатата сигурност в държавите. Разбирането за киберпространство е уточнено с работна дефиниция, според която то се определя като нововъзникнало измерение, което побира в себе си „всичко свързано с интернет и разнообразието на този вид „култура““¹⁴⁰, както и се приема моделът на Дейвид Кларк, според който киберпространството притежава физическо, логическо, съдържателно и социално равнище¹⁴¹. Отчита се, че в посока на търсената и на постигнатата сигурност киберпространството се очертава „едновременно и като среда за конфликта, и като негов

139 Чекалин, Ю. (2020). Интервю с Ноамом Хомским. Fitzroy, 01.05.2020. <https://fitzroy.com/mir/intervju-s-noamom-homskim/>

140 Арменчева-Козарева, И. (2015). Киберсигурността – ключовият въпрос в глобалното общество. София: ВА „Г. С. Раковски“, с. 12.

141 Clark, D. (2010). Characterizing cyberspace: past, present and future, MIT/CSAIL Working Paper, 12 March 2010.

*инструмент*¹⁴².

Като значимо неизвестно пред съвременната сигурност се представят и микротаргетирането на аудиторията в киберпространството, както и опитите ролята на медиите в държавата да се подмени със съобщаване през социалните онлайн платформи. Акцент се поставя върху заплахата, породена от несрещаната досега възможност за псевдоперсонална комуникация, която се реализира между един и множество комуникатори с помощта на компютър. В тази връзка се изследват известни прояви (намеси в БРЕКЗИТ, в президентските избори в САЩ през 2016 г. и др.) на компании като Кеймбридж Аналитика. Достига се изводът, че държавите не разполагат със знание да опазят тези действия в рамките на политическия ред и на обществените договорености. Прави се собствено предложение за ранно откриване на намеси в обществото чрез микротаргетиране и психометриране на аудиторията. Като водещ фактор се очертава наличието на подредено поведение, което се развива в три посоки:

- 1) промяна в поведението на конкурента, вкл. и в начина на комуникиране;
- 2) поддържане на необичайно строга политика на говорене;
- 3) упорито избягване на теми, които биха скарали или поне звучат противоречиво за различните социални групи, които се очертават като заинтересовани в диалога.

Място се отделя и за изследване на компютърните вируси. Подчертава се, че поради ефектите от глобализацията, от интензивната комуникация и от последвалото размиване на териториалните граници при контактите, определени аномалии добиват актуалност едновременно по целия свят. Във връзка с това в определен миг компютърните вируси по цял свят атакуват еднотипни мишени. Достигнат е резултат, че от блокиране на информацията компютърните вируси постепенно се ориентират към намеса в дневния ред на обществото и към увреждане на софтуерно управлявани производствени линии. Това се приема като основание за извода, че и компютърните вируси все по-ясно се очертават като инструмент на кибервоюването. За достигане на тези заключения се ползват както популярни публикации¹⁴³, така и данни, публикувани в сайтове на компании за антивирусна защита.

В контекста на предложения Модел в гл. II, като аномалии се определят стремежът към киберпревъзходство и непрекъснатото усъвършенстване на хардуера и софтуера, което повишава постигнатата сигурност, но в същото време изисква такива разходи, че нейните блага не могат да се консумират. Извежда се, че ситуацията все повече наподобява Нова студена война.

Във връзка със заплахата от преки намеси в разбирането се изследва феноменът „фалшиви новини“, който заедно с разширяването на комуникацията в киберпространството придобива несрещана потенция. Фалшивите новини се разглеждат като активност за блокиране на комуникацията, свързана с

142 Савин, Л. (н.д.). Введение в кибергеополитику. Геополитика (онлайн).
<https://www.geopolitica.ru/article/vvedenie-v-kibergeopolitiku>

143 Зайцев, Вадим. (2017, июнь 29). Самые известные кибератаки. Как хакеры угрожают миру. Коммерсантъ, 29.06.2017 <https://www.kommersant.ru/doc/3338435>

управляване на търсенето и постигането на сигурност. Защитава се възгледът, че популярното определяне на фалшивите новини като дезинформация не е достатъчно, тъй като знанието за преодоляване на дезинформацията посредством пропаганда не работи в съвременното ни.

В последната част от главата се изследва активността по време на президентството на Доналд Тръмп в САЩ, насочена към дискредитиране на медиите и заместването им със социални онлайн платформи, както и последицата от тази активност, която се проявява в трагичните събития, съпътствали предаването на президентския пост на следващия президент Джоузеф Байдън. Поставя се акцент както върху факта, че ролята на медиите не следва да се замества със съобщаване през социални онлайн платформи, така и върху положението, че социалните онлайн платформи не могат да цензурират едностранно и безпринципно публикуваните съобщения, особено когато става дума за съобщения на държавен глава или на институции. Като основание се сочи, че социалните онлайн платформи не са медии¹⁴⁴ и не могат да проявят социална отговорност към обществото и към политическия ред. Безпринципността се доказва чрез сравняване на цензурирането, наложено върху постове на Д. Тръмп по време на безредиците от м. януари 2021 г., с цензурирането на постове на етиопският премиер Абии Ахмед Али, в които последният призовава за отстояване на демокрацията и за въоръжена защита срещу опитите на ФОНТ (Фронт за освобождение на народа (TPLF) да завземат властта без избори¹⁴⁵. Отчита се, че и в двата случая постове са спрени, но се подчертава, че случаите са несравними по отношение на демократичната процедура.

На основата на показаните прояви се достига до извеждането, че възниква заплаха от ситуиране в киберпространството на наддържавен субект на управление, чието поведение съществено се различава от поведението на католическата църква през средните векове.

С изследването на информационното воюване и на рефлексите на киберпространството върху търсената и върху постигнатата сигурност се очертава, че в раздела е представено решение на последната подточка от последната подзадача (зад. 3, т. 3.3) в труда. В това решение са достигнати следните изводи:

1) Информационното воюване е специфична комуникация – феномен, чрез който се направлява активността за синтезиране на ново знание (ситуации от трети бифуркационен тип), проявявана от системите, изградени в контекста на сигурността. Направляването се реализира посредством все по-дълбоко

144 Терминът „медия“ не е разбран в значението му на „посредник“, а като преносители на социалната действителност до обществото. В този смисъл медии са книгите, вестниците, киното, театърът, операта, телевизията, радиото, информационните агенции и сайтове и други такива, които се изготвят от писатели, журналисти, режисьори, сценаристи и др. и които реализират социален филтър на новини и други съобщения, както и на съдържанието им. Социалните онлайн платформи не са медии, тъй като не разполагат с такива специалисти и не могат да прилагат социалния филтър – бел. моя,

145 СМИ: Facebook удалила съобщение главы правительства Эфиопии. (2021, 4 ноември 4). ТАСС, 4.11.2021. <https://tass.ru/obschestvo/12843071>

проникване в начина, по който човекът и социалните системи, изградени в контекста на сигурността, разбират света. За разлика от цензурата и пропагандата, информационното воюване разполага с потенциал да се намесва директно в начина, по който хората и обществото правят сравненията си, за да разберат света. Така ефектът от направляването на търсената сигурност в посока на едни или други интереси е значително по-висок.

2) На днешния етап от развитието на обществото информационните войни остават амбивалентни по отношение на своята позитивност и негативност. Отговорността за тяхното провеждане и за опазването от тях пада върху държавата – върху нейните власти и върху гражданското общество.

3) Допускането на едностранната зависимост в техническото и логическото ниво на киберпространството причинява ефект на висока възможност за обособяване на наддържавен субект на управление. Този наддържавен субект разполага с не по-малки, а понякога изглежда и по-големи възможности за информационно воюване, в сравнение с тези, с които разполагат обществото и на държавата. Възникналото положение се очертава като същинското предизвикателство пред сигурността на държавите през първите десетилетия от 21-ви век.

4) Предложеният в гл. II Модел отговаря адекватно и относно съвременните неизвестни в сигурността, които се очертават като актуални от 1990-та г. насам.

3. Общи изводи

Материята на сигурността и комуникацията вървят в неразривна взаимосвързаност. Причината е не само в иманентното за човека присъствие на двата конструкта, но и в това, че сигурността не може да съществува без определени отношения, в които встъпва човекът в качествата си на социално същество, което активно се приспособява към околния свят. Така дискурсът, съпътстващ тези отношения, се очертава като значим, за да заеме място сред останалите актуални в съвременното концепции за сигурността. Показват го постигнатите оригинални резултати.

При изпълнението на основната задача проличава, че очакването в полето на сигурността, факторите, въздействието им и отнасянията между тях да се възприемат стриктно в изчерпателна и ясно структурирана последователност, не се оправдава. Това подкрепя допускането от работната теза, че при възприемането и при отнасянето на хората по въпросите на сигурността действат не само рационални, но и ирационални сили и последните не следва да бъдат пренебрегвани.

Поради това резултатът от решаването на основната задача не предлага готови алгоритми за справяне със значимите промени и за постигането на сигурност, а обяснява зависимостите и ориентира към факторите, които са активни в процеса на вземането на съответни решения.

Върху основата на достигнатите резултати, показани в края на всяка от

главите, е оправдано да се изведат следните общи изводи:

- Търсенето и постигането на сигурност в съществена степен се очертават като речеви акт, тъй като са тясно свързани със социалността и съответно – с комуникацията, необходима за реализиране на социалното отнасяне.

- Движени от социалното и от еволюционно заложената си потребност от сигурност, хората се справят със значимите промени, като следват и развиват способностите си за: наблюдаване за промени – откриване на настъпването на промени – справяне чрез натрупания в системата опит. В случай на неуспех – прибягване до опита на друга система. В случай на следващ неуспех – прибягване до изработване на ново знание, на което да се основе бъдещият опит.

- Поради присъщото за социалните системи усложняване, в историческото развитие се наблюдава специфична периодичност и корелация между постигането на сигурност, публичното комуникиране и инструментите за намеса в него.

- Цензурата се вписва успешно в предложението Модел за това как системите, изградени в контекста на сигурността, преодоляват значими промени. В тази светлина цензурата служи за контролиране на знанието, постъпващо за употреба в системата и като инструмент за намеса доминира при решаването на ситуации от първи бифуркационен тип. Цензурата действа чрез намеса най-вече в системата на настоящето.

- Пропагандата не елиминира цензурата, а я превръща в част от себе си и я доразвива. Следователно пропагандата е естествен продукт на присъщото за социалните системи усложняване. Пропагандата се вписва успешно в предложението в гл. II Модел и се проявява като удачен инструмент за справяне с бифуркационни ситуации от втори тип (по предложението в гл. II Модел), когато се търси и предлага несобствено за системата знание. От гледна точка на търсената сигурност и на начина, по който хората обективизират наблюдението върху своите системи, пропагандата се намесва в опознаването на света, като изработва предложението за системи, с които хората да сравняват настоящето. В същото време използва цензурата в „поддържащата роля“ за блокиране на развитие на нежелана публичната визия за сигурността.

- Информационното воюване е специфична комуникация – феномен, чрез който се направлява активността за синтезиране на ново знание в системите, изградени в контекста на сигурността. За разлика от цензурата и пропагандата, информационното воюване разполага с потенциала да се намесва директно в начина, по който хората и обществото правят сравненията си, за да разберат света (вж. т. 5.2.2.2 – микротаргетинг). Така ефектът от направляването на търсената сигурност в посока на едни или други интереси е значително по-висок. В проекцията си върху предложението Модел (вж. гл. II) информационното воюване се очертава като успешен инструмент за направляване на търсената и на постигнатата сигурност в условията от Студената война насам. Предложението Модел позволява да се открият проблемни посоки, в които

съвремението ни изисква изработване на знание, което е работещо за всички системи, изградени в контекста на сигурността. Това са новости, към които тепърва човечеството се приспособява.

- На днешния етап от развитието на обществото цензурата пропагандата (вкл. и психологическото воюване), както и информационните войни остават амбивалентни по отношение на своята позитивност и негативност. Отговорността за тяхното провеждане и за опазването от тях пада върху държавата – върху нейните власти и върху гражданското общество.

- В процеса на проверката на развития в работата възглед относно начина, по който хората се доближават до обективност при своето наблюдение върху собствените си системи, както и при проверката на изработения Модел за повтарящите се зависимости, които системите, изградени в контекста на сигурността, проявяват в процесите на изработване на търсена и на постигната сигурност, се установява не само, че двете предложения са работещи, но и се достига до непредвидени резултати, които отвеждат към твърденията, че:

- диалогът между субекта и обекта на управление е определящ за функционирането и поддържането в допустимите прагове на сигурността в държавите и обществата в тях (вж. гл. I);

- пропагандата, придобива светско приложение още при кардинал А. де Ришельо, т.е. почти веднага след създаването на конструкта (вж. гл. IV);

- решаваща роля за разпадането на Източния блок и за края на Студената война изиграва невъзможността в държавите от Източния блок да се достигне съответното благо, разбирано в смисъла на Аристотеловото мислене като първопричина за съществуването на сигурността (гл. IV);

- през годините компютърните вируси постепенно се насочват към отношенията в държавата и обществото в нея (вж. г. V);

- в социалното измерение на киберпространството се наблюдават наченки на оформяне на неизвестен досега наддържавен субект на управление. Тази значима промяна еднозначно се определя като актуална, съществена заплаха за държавите и обществата по света.

Редом с общите изводи, тези частни извеждания не само разкриват приноса на работата в практически план, но и още веднъж потвърждават необходимостта от преосмисляне и разбиране на взаимовръзката сигурност–комуникация в контекста на сигурността, на държавата и на обществото. Този нов дискурс се очертава като значим да заеме място сред останалите актуални в съвремението ни концепции за сигурността.

Така описани, общите изводи потвърждават, че материята на сигурността в съществена степен се описва като предмет на комуникацията, а системите в контекста на сигурността се изследват и описват пълноценно в полето на комуникацията. С това основната задача и съответните ѝ подзадачи в дисертационния труд се очертават като изпълнени, издигнатата хипотеза се разкрива като оправдана и основателна, а основата цел – като постигната.

4. Научни, научноприложни и практически приноси

В предложения труд се очертават оригинални приноси както в научни, така и в научноприложни направления. Освен това, с помощта на научноприложните резултати в труда се разкрива наличие на съществена заплаха за държавите, разбирани като системи в контекста на сигурността. Поради особената значимост на наблюдаваните и потенциални ефекти това доказване се описва като оригинален принос не толкова с научноприложен, колкото с практически характер.

- Върху основата на достигнатите теоретични обобщения като научни приноси в дисертацията се извеждат:

- 1) Въвеждането и разкриването на сигурността като конструкт, който не само е присъщ за развитието на човека и на неговите социални агрегати, и който не само е част не от оцеляването (не става дума просто за безопасност), а който е и елемент от активното приспособяване на човека и човешките обединения към света. Постигнатият научен резултат обвързва конструкта „сигурност“ с еволюцията и разкрива позицията и ролята му в развитието на човека като социално същество;

- 2) Критичното преосмисляне на базови теории и схващания и развиването върху тази основа на оригинална гледна точка, според която сигурността е представена като идеална, търсена и постигната. Въведена е категория, наречена „говорители“ (различна от длъжността „говорител“) и е доказана определящата ѝ роля в комуникацията, развивана по отношение на сигурността в държавата и обществото.

- Решенията на значими проблемни неизвестни в полето на връзката „сигурност–комуникация“ определят като приноси с научноприложен характер:

- 3) Разкриването, че процесите в системите в контекста на сигурност се описват чрез комуникацията, която се отнася до откриването и преодоляването на значими промени в света и до генерирането на знание в тази посока. Като приносен елемент в това поле е разбирано и изработването на Модел за повтарящи се зависимости в начина, по който в контекста на сигурността системите преодоляват значимите промени; обвързването на този Модел с възникването на комуникационни феномени, каквито са цензурата, пропагандата и информационното воюване, както и с развитието на публичността и реда в международните отношения;

- 4) Предложеният възглед, че в контекста на сигурността се преодолява съмнението, че човекът е способен да наблюдава и изучава собствените си системи, като хората сравняват мисловния си образ за системата към мига с друг мисловен образ на същата система, но в известен минал период или в предвиден бъдещ такъв. Като на част от този принос е гледано и на обвързването на това виждане с въздействието, което оказват цензурата,

пропагандата и информационното воюване;

- Като принос с практикоприложен характер се очертава:

5) Оригиналното разкриване на особено значимата заплаха, възникнала от появата и проявата на наддържавен субект на управление от посока на киберпространството, както и на някои от механизмите, по които този наддържавен субект налага свои интереси. Приносът съдържа и доказването на неизбежната необходимост от включване на описания фактор в активността по управление на съвременните държави, разбирани като системи в контекста на сигурността.

В направление на сигурността очертаните приноси разкриват широка теоретична и практическа (практикоприложна) перспектива, определена от постигнатите в дисертационния труд резултати.

5. Научни публикации по темата на дисертационния труд

5.1. Статии и доклади, публикувани в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни с научна информация

5.1.1. Ninov, Marian, Plamen Atanassov. **Content Analysis as a Way of Identifying Hybrid Threats in the Media Content**. International Journal on Information Technologies and Security, No. 3 (vol. 11), 2019, ISSN 1313-9251, pp. 101-108. (*Web of Science*)

5.2. Статии и доклади, публикувани в нереперирани списания с научно рецензиране или публикувани в редактирани колективни токове

5.2.1. Атанасов, П. **Прогресиращото онлайн натрупване на големи масиви с информация като заплаха за сигурността на европейското общество**. В: Сб. с доклади от международна научна конференция, 6-7 април 2017. София: ВА „Г. С. Раковски“, 2018, ISBN 978-619-7478-00-06, с. 86-90.

5.2.2. Атанасов, П. **Фалшивите новини – хибридна техника срещу сигурността на човека, обществото и организациите**. В: Сб. доклади от научна конференция „Актуални проблеми на сигурността“, 26-27 октомври 2017 година. Велико Търново: Издателски комплекс на НБУ „Васил Левски“, 2017, ISSN 2367 -7465, стр. 92-98. (*НАЦИД № 853*)

5.2.3. Атанасов, П. **Някои въпроси за тероризма онлайн, интернет и микротаргетирането**. В: Сб. доклади от Годишна научна конференция 14-15 юни, 2018, НБУ „В. Левски“. Велико Търново: НБУ „Васил Левски“, 2018, ISSN 1314-1937, с. 66-76. (*НАЦИД № 843*)

5.2.4. Атанасов, П. **„Тихата война“ за доверие и компютърните вируси напоследък**. В: Сб. доклади от научна конференция „Актуални проблеми на сигурността“ 25-26 окт. 2018. НБУ „В. Левски“. Велико Търново: Изд. компл. НБУ „В. Левски“, 2018, ISSN 2367-7465, с. 56-67. (*НАЦИД № 853*)

5.2.5. Атанасов, П. **Фалшивите новини, медиите и хибридната война**. В: Сборник научни трудове от международна научна конференция в НБУ

„Асиметрични заплахи, хибридни войни и влиянието им върху националната сигурност“, София, Изд. НТС по машиностроене – индустрия 4.0, 2018, ISBN 978-619-7383-09-6, стр. 18-24. (НАЦИД № 306)

5.2.6. Атанасов, П. **Хакерите между сигурността в и извън киберпространството**. В: МВР 2020. Предизвикателства пред политиките за сигурност. Научни доклади, София, 2018, ISBN 978-619-91032-0-3, с. 101-113.

5.2.7. Атанасов, Пламен. **Анализ на риска – някои ракурси в зараждането на индустрия 4.0**. В: Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция 27-28 юни 2019 г, т. 5. НБУ – В. Търново, 2019, ISSN 1314-1937, с. 131-140. (НАЦИД № 843)

5.2.8. Атанасов, П. **Макиавели, цензурата и контролът върху стремежа към сигурност**. В: Сб. доклади от научна конференция „Актуални проблеми на сигурността“ 22-23 октомври 2020. НБУ „В. Левски“. Велико Търново: НБУ „Васил Левски“, 2020, с. 66-76. ISSN 2367-7465 (НАЦИД № 853)

5.2.9. Атанасов, П. **Аномалии, промени и кризите в системите на сигурност**. В: Сб. научни трудове от Международна научна конференция „Кризис и конфликти – корелации и предизвикателства“, НБУ, т. 2 „Кризис и сигурност на национално ниво“. София: НБУ. 2021, с. 263-271. ISBN 978-619-7383-23-2. (НАЦИД № 4480)

5.2.10. Атанасов, П. **Ковид 19 – слухове, фалшиви новини и Широката сигурност**. В: Сб. научни трудове от международна научна конференция „Широката сигурност“, НБУ, т. 2. „Киберсигурност, икономическа, социална и културна сигурност“. София: НБУ 2020, стр. 496-505. ISBN 978-619-7383-19-5

5.2.11. Атанасов, П. **Големите бази с данни и изкуственият интелект – някои проблеми в кризата Ковид 19**. В: Сборник доклади от Годишна университетска научна конференция 28-29 май, 2020, НБУ „В. Левски“, т. 4. Научно напр. „Сигурност и отбрана“. Велико Търново: НБУ „Васил Левски“, 2020, с. 176-185. ISSN 1314-1937 (НАЦИД № 843)

5.2.12. Атанасов, П. **„Постковид“ и кризисна комуникация в контекста на националната сигурност**. В: „Сигурност – образование, наука, индустрия“. Сб. докл. от Международна научна конференция 2020 г., Военна академия „Г. С. Раковски, София: ВА „Г. С. Раковски“, 2020, с. 48-52. ISBN 978-619-7478-57-0

5.2.13. Атанасов, П. **Кибервоюване и нарастване на цивилните жертви. Недопустима заплаха за съвременното**. В: Сборник доклади от годишна университетска научна конференция 27-28 май, 2020, НБУ „В. Левски“, т. 5. Научно напр. „Сигурност и отбрана“. Велико Търново: Изд. компл. на НБУ „Васил Левски“, 2022, с. 26-35. ISSN 1314-1937 (НАЦИД №843)

5.2.14. Атанасов, П. **Студеният мир минава през киберпространството**. Сборник научни трудове от Международна научна конференция "Студен мир под заплаха – интеграция и сигурност“, НБУ. София: 2022, стр. 28-34. ISBN 978-619-7383-26-3 (НАЦИД № 4654)

5.2.15. Атанасов, П. **Сигурност vs. неопределеност**. Сп. Сигурност и отбрана, бр. 1/ 2023. ISSN: 2815-388X, с. 193 – 213. (НАЦИД 4715)